

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki: üniversite öğrencileriyle bir çalışma” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11.10.2013

Emine Mutlu

ÖZET

Araştırmamızın genel amacı; İlahiyat Fakültesi'nde ve diğer bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinde dini eğilim ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak bazı değişkenler açısından incelemektir. Bu araştırmanın örneklemini 2012-2013 Eğitim-Öğretim yılında İstanbul ilindeki üniversitelerde öğrenim görmekte olan 74'ü kız (%53) ve 66'sı erkek (%47) olmak üzere toplam 140 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Çalışmanın verilerinin toplanmasında Templer'in (1970) Ölüm Kaygısı Ölçeği, Gorsuch ve Venable'in (1983) Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Eğilimi Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Veriler, SPSS 20.0 paket programından analiz edilmiş ve araştırma verilerinin analizinde değişkenlere bağlı olarak Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği ve Bağımsız Örneklem t-test Metodu'ndan yararlanılmıştır.

Bulgular, içgüdümlü dindarlık yönelimi ile ölüm kaygısı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir, $r = -.57$. Ancak Dışgüdümlü dindarlık yönelimi ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Araştırma sonuçlarımıza göre kız ve erkek katılımcıların içgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır, $r = .05$. Ancak Erkek öğrencilerin dışgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar, kız öğrencilerin dışgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlardan anlamlı derecede daha yüksektir. Ayrıca kız ve erkek öğrencilerin Ölüm Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ortalama puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm Kaygısı, İçgüdümlü ve Dış Güdümlü Dindarlık, Üniversite Öğrencileri

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the relationship between intrinsic-extrinsic religious orientation and death anxiety of students who study at faculty of theology and radical faculties. The sample of this study consists of 74 (53%) women and 66 (47%) men, total 140 university students from universities in 2012-2013 academic year in Istanbul, Turkey. To collect data Templer Death Anxiety Scale (1970), the Age Universal Religious Orientation Scale (Gorsuch and Venable, 1983) and Personal Information Form were used. Data were analyzed with SPSS 20.0 program. To analyze the data Pearson multiple moments correlation coefficient and Independent Samples t-test were used.

The findings demonstrated that there was a significant negative relationship between intrinsic religious orientation and death anxiety ($r = -.57$). However, there was no significant relationship between extrinsic religious orientation and death anxiety. According to our results, there was no significant relationship between intrinsic religious orientation and gender variable ($r = .05$), but the findings revealed that the extrinsic religious orientation scores of male participants were significantly higher than the scores of female participants. Moreover, it was found that there was no significant relationship between death anxiety scores and gender variable.

Keywords: Death Anxiety, Intrinsic and Extrinsic Religious Orientation, University Students

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı İlahiyat fakültesinde okuyan ve radikal bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinde dini eğilim ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak bazı değişkenler açısından incelemektir.

Bu çalışmanın planlanması ve gerçekleşmesinde birçok kişinin katkısı bulunmaktadır. Tez Danışmanım Yrd. Doç. Dr. Nilay KUYEL'e araştırmamda gösterdiği destek ve katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek lisans eğitimim ve araştırmam boyunca desteklerini esirgemeyen kardeşim Tuğba MUTLU'ya teşekkürlerimi sunarım. Bu araştırmayı gerçekleştirmemde çalışmayı kabul ederek soruları sabırla yanıtlayan üniversite öğrencilerine teşekkür ederim.

Araştırmamın başından sonuna kadar beni destekleyen, zor anlarımda yanımda olan ve cesaretlendiren sevgili arkadaşım Elif ÖZTEKİN'e teşekkür ederim.

Tüm eğitim hayatım boyunca, her koşulda yanımda olan ve desteklerini her zaman hissettiğim aileme, biricik annem Gönül MUTLU, babam Çetin MUTLU ve ağabeyim Kemal MUTLU'ya sonsuz teşekkür ederim.

İSTANBUL, 2013

Emine MUTLU

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
İKİNCİ BÖLÜM	4
KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	4
Ölüm Kavramının Tanımı.....	4
Ölüm ve Ölüm Kaygısına Yönelik Felsefi Tartışmalar	4
Psikolojide Ölüm Kavramı.....	6
Farklı Gelişim Dönemlerinde Ölüm Kavramı.....	6
Çocuklukta ölüm kavramı	6
Ergenlikte ölüm kavramı.....	8
Genç yetişkinlik ve orta yaşlılıkta ölüm kavramı	8
Yaşlılıkta ölüm kavramı.....	9
Ölüme Karşı Geliştirilen Tutumlar	10
Ölümü kabullenmeme	10
Ölüme meydan okuma	11
Ölümü isteme	12
Ölümü kabullenme	12
Ölüm Kaygısı	13
Ölüm Kaygısının Tanımı	13
Ölüm Kaygısını Açıklayan Psikolojik Kuramlar	15
Psikodinamik kuram	15
Varoluşsal kuram	16

Bilişsel kuram	16
Ölüm Kaygısının Boyutları	16
Belirsizlik korkusu	17
Bedenini kaybetme ve yok olma korkusu	17
Acı duyma korkusu	17
Yalnızlık korkusu	17
Yakınlarını kaybetme korkusu	18
Denetimi kaybetme korkusu	18
Kimlik duygusunu kaybetme korkusu	18
Ölüm sonrası cezalandırılma korkusu	18
Ölüm Kaygısının Bileşenleri	18
Duygusal bileşen	18
Bilişsel bileşen	18
Motivasyonel bileşen	19
Ölüm Kaygısına Karşı Geliştirilen Savunma Mekanizmaları	19
Kültürel (sosyolojik) savunmalar	19
Psikolojik savunmalar	20
Ölüm Kaygısının Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi	21
Yaş	21
Cinsiyet	22
Medeni durum	22
Fiziksel hastalık	23
Ruhsal hastalık	23
Meslek	24
Yaşam olayları	25
Kişilik özellikleri	25
Sosyokültürel özellikler ve din	26
Din Kavramı	27
Din Kavramının Tanımı ve Din Üzerine Felsefi ve Psikolojik Tartışmalar	27
Dini Gelişim Dönemleri	29
Çocuklukta dini gelişim	29

Ergenlikte dini gelişim	31
Yetişkinlikte dini gelişim	33
Dindarlık.....	35
Dindarlığın Tanımı.....	35
Dindarlığın Boyutları	35
İç GÜdümlü ve Dış GÜdümlü Dindarlık.....	35
Dindarlığın Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi.....	37
Yaş	37
Cinsiyet	37
Ölüm Kaygısı ve Dindarlık.....	39
İç GÜdümlü ve Dış GÜdümlü Dindarlık İle Ölüm Kaygısı Üzerine Araştırmalar	39
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	40
Alt Problem Başlıkları.....	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	42
YÖNTEM.....	42
Araştırma Modeli	42
Örnekleme.....	42
Veri Toplama Araçları	42
Ölüm Kaygısı Ölçeği (The Death Anxiety Scale)	43
Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği (Age Universal Religious Orientation Scale)	44
Kişisel Bilgi Formu	45
Verilerin Toplanması	45
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	46
BULGULAR	46
Verilerin Analizi.....	46
Dindarlık Yönelimi ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular	46
1. Bulgu	46
2. Bulgu.....	46
Dindarlık Yönelimi ile Cinsiyet Değişkenine Yönelik Bulgular	47
3. Bulgu.....	47

4. Bulgu	47
Ölüm Kaygısı ile Cinsiyet Değişkenine Yönelik Bulgular	48
5. Bulgu	48
BEŞİNCİ BÖLÜM	49
TARTIŞMA	49
ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	50
İLERİDE YAPILACAK ÇALIŞMALAR İÇİN ÖNERİLER	50
SONUÇ	51
KAYNAKÇA	52
EKLER	65

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 1:** Cinsiyete Göre İçgüdümlü Dindarlık Yönelimi Alt Ölçeği'nden Alınan Ortalama Puanların Karşılaştırılması47
- Tablo.2:** Cinsiyete Göre Dışgüdümlü Dindarlık Yönelimi Alt Ölçeği'nden Alınan Ortalama Puanların Karşılaştırılması 48
- Tablo.3:** Cinsiyete Göre Ölüm Kaygısı Ölçeği'nden Alınan Ortalama Puanların Karşılaştırılması 49

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Ölüm olgusu, insan için kaçınılmaz ontolojik bir gerçekliktir. İlk insanla birlikte var olan bu olgu, başta Felsefe ve Antropoloji olmak üzere pek çok disiplinin en önemli araştırma konularından birisini oluşturmuştur. İlk çağlardan itibaren düşünürler, ölüm konusundaki fikirlerini ifade etmişlerdir. Ölüm kavramı, düşünürler tarafından bazen “kaçınılması, uzak durulması, unutulması gereken bir olgu” olarak değerlendirilmiş; bazen de “hayatın kaçınılmaz gerçeği, hayata anlam kazandıran, hayatı tamamlayan bir unsur” olarak yorumlanmıştır (Tomer ve Eliason, 2007). Özellikle İslam filozofları ve varoluşçu düşünürler, ölüme ve ölüm bilincine olumlu anlamlar yüklemişlerdir. Bir kısım filozof, ölüm konusuyla ilgilenmenin ötesinde, ölüm korkusu (kaygısı) ve bunun giderilmesinin yollarını araştırmış, bu çerçevede eserler sunmuştur (Necati, 1998).

Ölüm ve ölüm kaygısı konularının, felsefe dışında modern psikolojide de tartışılmaya başlaması, 20. yüzyılın ilk çeyreğine rastlamaktadır. Tıpkı felsefecilerin yaptığı gibi, bir kısım psikolog, ölümü, kaçınılması hatta inkar edilmesi gereken bir olgu şeklinde değerlendirirken; bir kısım psikolog, ölümün, yaşamın bir parçası olduğunu savunmuştur. Ölüm ve ölüm kaygısını ilk tartışan psikologlardan biri olan Freud (1995), ölüme ilişkin kaygıların ölümün kendisiyle değil, çocukluk döneminde yaşanan çatışmalarla ilgili olduğunu iddia etmiştir. Freud’a göre, bilinçaltı, kendi ölümünü kabullenmez ve ölümsüz olduğuna inanır.

Diğer taraftan, Logoterapi yaklaşımının kurucusu Frankl (1973), ölümün ve acının, hayata anlam katıp hayatı tamamlayan unsurlardan olduğunu belirtmiştir. Varoluşçu Yalom (2001), ölüm kaygısının her yerde ve her yaşta var olduğunu; insanın, yaşamı boyunca, hayat enerjisinin bir kısmını bu kaygıyla başedebilmek için harcadığını ifade etmiştir. Jung (1981) ise, ölümü, kişi için bir bütünleşme ve kendini gerçekleştirme süreci olarak nitelendirdiği “bireyleşme” süreci çerçevesinde ele almıştır. O’na göre birey, hayatının ikinci devresinde, ölüme hazırlıkla uğraşır; dinler, kişiye, ölüme hazırlık sürecinde yardımcı olacak motivasyonlar sunar.

Ölüm ve ölüm kaygısının, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarına etki ettiği ifade edilmiş; özellikle ölüm kaygısıyla nasıl başedilebileceğine ilişkin pek çok araştırmacı ve teorisyen görüş bildirmiştir. Ölüm ve ölüm kaygısıyla ilgili yapılan teorik çalışmalar yanında, 1930'lardan itibaren bu konular üzerinde ampirik çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalar, 1950'lerde hız kazanarak 1970'lerde zirveye çıkmıştır (Schumaker, Barraclough ve Vagg, 1988; Abdel-Khalek, 2004; Erdoğan, 2008; Yıldız, 1999).

Günümüzde, farklı kültürlerde ölüm ve özellikle de ölüm kaygısı olgularıyla ilgili pek çok psikolojik içerikli çalışma yapılmaktadır. Yapılan bu çalışmalar sonunda ölüm kaygısının cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik durum, kültür, kişilik, fiziksel ve ruhsal sağlık gibi değişkenlerle ilişkili olduğu saptanmıştır (Schumaker ve ark., 1988; Abdel-Khalek, 2004; Erdoğan, 2008; Yıldız, 1999). Dahası, dindarlığın, ölüm kaygısının azalmasında önemli bir role sahip olabileceğine dair bulgular elde edilmiştir (Koenig, McCullough, & Larson, 2001).

Dindarlığın, ölüm kaygısı üzerinde önemli etkilere sahip olduğu anlaşıldıktan sonra, özellikle Hıristiyan ülkelerinde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar hızla yaygınlaşmıştır. Yapılan çalışmalar, ölüm kaygısının önceleri genel olarak dindarlıkla, zamanla da dindarlığın farklı boyutlarıyla olan ilişkilerine yoğunlaşmıştır (Koenig ve ark., 2001). Bu çalışmalar, özellikle, kişinin dini yöneliminin (içgüdümlü ya da dışgüdümlü dindar oluşunun), dindarlığın ölüm kaygısıyla olan ilişkisinin yönünü belirlemede etkili olabileceğini göstermiştir.

Allport (1950) tarafından geliştirilen "dini yönelim kavramı," Din Psikolojisi alanındaki en popüler araştırma konularından birisidir (Hill & Hood, 1999). Dini inancın, kişinin yaşamında ne ifade ettiği anlamına gelen dini yönelim kavramı (Paloutzian, 1996), içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık olmak üzere iki boyutta incelenmiştir. İçgüdümlü dindarlık, dinin içselleştirilmesini simgelerken; dışgüdümlü dindarlık, kişinin, dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanması anlamına gelmektedir (Allport & Ross, 1967).

Allport ve Ross (1967) tarafından geliştirilen Dini Yönelim Ölçeği, içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlığı ayırtetmede, araştırmacılara büyük bir kolaylık sağlamıştır (Bergin, Masters, & Richards, 1987). Allport ve Ross'un Dini Yönelim Ölçeği ve bu ölçekten türemiş ölçekleri [Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği (Gorsuch ve

Venable, 1983)] çalışmalarında kullanan Hıristiyan araştırmacılar, ölüm kaygısıyla içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık arasında sıkı bağlantılar bulmuşlardır (Koenig ve ark., 2001). Ülkemizde ise, bu ölçekleri kullanarak, ölüm kaygısıyla dini yönelim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların (Kıraç, 2007) sayısı oldukça azdır.

Bu çalışmada, “lm Kaygısı leği” (Templer, 1970) ve “Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi leği” (Gorsuch ve Venable, 1983) kullanılarak, “lm kaygısı” ile “içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık” arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların sayısı, Hıristiyan ülkelerine nazaran ülkemizde ve diğer Müslüman ülkelerde sınırlı sayıda olduğu için, bu çalışmadan elde edilen sonuçların, ilgili literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu tez çalışması 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kısaca araştırmanın problemi ortaya konulmaktadır. İkinici bölümde, içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık ile ölüm kaygısına yönelik literatür bilgileriyle; araştırmanın amacı, önemi ve hipotezleri yer almaktadır. nc bölümde, araştırmanın yöntemi özetlenmektedir. Dördüncü bölümde, araştırmanın bulguları; beşinci bölümde ise, tartışma kısmı, araştırmanın sınırlılıkları ve gelecekte yapılabilecek araştırmalar için öneriler yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Ölüm Kavramının Tanımı

Yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ölüm, insanoğlunun her zaman ilgisini çeken konular arasında yer almıştır. Çağlar boyu, insanoğlu ölüm üzerine düşünmüş ve onu tanımaya çalışmıştır. Çünkü ölüme ilişkin sorgulama, yaşamın anlamlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Başka bir deyişle, ölüm üzerine düşünülmesi ve bu konuda araştırmalar yapılması, manevi değerlerin oluşturulmasında oldukça etkili olmaktadır (Kübler Ross, 1997).

“Ölüm düşüncesi,” kimi için bir stres kaynağı iken, kimi için stresten kurtulma yolu; kimine göre bir yok oluşun simgesi iken, kimine göre de ölümsüz bir hayatın başlangıcı olabilmektedir. Dolayısıyla, kimi insan, ölüm karşısında kaygı yaşarken; kimisi sevinç duyabilmektedir. İnsanoğlunu bu denli meşgul eden ölüm kavramının, farklı kültür ve toplumlarda farklı tanımları yapılmıştır. Ölüm, canlı varlıklardaki yaşamsal faaliyetlerin bir daha geri gelmemek üzere sona ermesi (Hançerlioğlu, 1978); hayatın sonu, yaşamın bitişi, ömrün sona ermesi (Longman, 1997) veya bir insan, hayvan ya da bitkideki yaşamın tam ve kesin surette sona ermesi (Doğan, 1982) şeklinde tanımlanmıştır. Tüm bu tanımlarda ortak olan nokta ise, canlı organizmanın, kendisini yenileme yeteneğini yitirmesi veya hayati organlardan birinin veya bir kaçının tamamen işlevini yitirmesi sonucu, hayatın sona ermesidir (Çobanlı ve Salt, 2001).

Ölüm ve Ölüm Kaygısına Yönelik Felsefi Tartışmalar

Ölüm kavramı, yüzyıllardan bu yana hayatın her alanına konu olmuştur. Ölüm konusunun işlendiği en önemli alanlardan birisi de şüphesiz felsefedir. Antik Yunan filozofları, bu konu üzerinde derin tartışmalara girmişlerdir. Ünlü Yunan filozoflarından Epikür, benim olduğum yerde ölüm yok, ölümün olduğu yerde de ben yokum. Onun için ölüm bana bir şey ifade etmiyor diyerek ölümü yaşamdan dışlarken, Stoacılar, Epikürcülerin tam tersine, ölümü hayatın en önemli olaylarından biri olarak görmüşler ve iyi yaşamayı öğrenmek, aynı zamanda iyi ölmeyi öğrenmek veya iyi ölmeyi

öğrenmek iyi yaşamayı öğrenmektir (Geçtan, 1989) diyerek ölümü, yaşamın merkezine koymuşlardır. Varoluşçu felsefecilerden Karl Jasper, yüzyıllar sonra felsefe yapmak ölmeyi öğrenmektir (Hançerlioğlu, 1978) diyerek Stoacıların ölüme ilişkin bakış açılarını bir adım öteye taşımıştır.

Varoluşçu Felsefe'nin kurucuları arasında ilk sırayı alan Kierkegaard (2009), 1840'larda, kendi yaşantı ve deneyimlerinden yola çıkarak, ölüm bilinciyle ilgili bilimsel incelemeler yapmış ve ölümlle ilgili temel kaygının, hiçlik duygusu olduğu sonucuna varmıştır. Ölümsüzlüğü, ruhun hastalığı, dolayısıyla, umutsuzluğu olarak açıklayan Kierkegaard, benliğe yabancılaşma anlamına gelen umutsuzluktan kaçınmak için, bireyin, yaratıcısıyla karşı karşıya gelme cesaretini göstermesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Varoluşçu akımın temel kavramları arasında yer alan ölüm, bu akımın temsilcileri tarafından, 'insanların içinde bulunan en büyük ikilem' olarak nitelendirilmiştir. Varoluşçulara göre, insan, isterse ölümü seçebilir; fakat, istemese de ölümü yaşayacaktır. Ölüm, varoluşun çözemediği; fakat, yaşamak zorunda olduğu, belki de yaşamın anlamının içinde saklı bulunduğu en büyük gizemdir (Yakıt, 1983).

Benzer şekilde, Heidegger, ölüm ve ölüm kaygısını "daha öte bir imkanın imkansızlığı" olarak nitelendirmiş, ölüm kaygısının hayatta kalanlara bir yok oluş tecrübesi yaşatmasından kaynaklandığını (Geçtan, 1989) ifade etmiştir. Kübler Ross (1997) da, ölmek üzere olan insanları inceleyerek elde ettiği bulgulara dayanarak, insanoğlunun, ölümlle soğukkanlı bir şekilde yüzleşmekten kaçındığını, bunun da, günümüzde ölümün pek çok açıdan itici olarak algılanmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Kübler Ross'a (1997) göre, pek çok kaygının temelinde ölüm kaygısı vardır ve ölüm gerçeği, insanın bir takım savunma mekanizmaları geliştirmesine neden olur. Ölümü düşünme fırsatı bulamayacak kadar çalışmak, kişinin ölüm korkusunu bastırmasına yardım etse de, ölümün varolduğu gerçeğini değiştirmez. İnsanın, ölüm karşısında yapabileceği hiçbirşey yoktur.

Felsefedeki, ölümlle ilgili bu tartışmalar, zamanla psikoloji bilimine de yansımış; pek çok felsefeci gibi pek çok psikolog da bu konuda fikir yürütmeye ve ölümü anlamlandırmaya çalışmıştır. Özellikle, ölüm kavramının çeşitli yaşlarda nasıl geliştiği sorusu, psikologlar arasında inceleme konusu olmuştur.

Psikolojide Ölüm Kavramı

Farklı Gelişim Dönemlerinde Ölüm Kavramı

Çocuklukta ölüm kavramı

Ölüm kavramının oluşumunu bilişsel gelişim açısından inceleyen araştırmacılar, ölümle ilgili dört kavram belirlemişlerdir. Bunlar, işlevsizlik, geri dönülmezlik, nedensellik ve evrenseldir. Geri dönülmezlik, bir canlı öldüğünde, bedeninin bir daha canlanamayacağına; işlevsizlik, beden işlevlerinin ölümle birlikte durduğuna; evrensellik, dünyadaki tüm canlıların ölümlü olduğuna; nedensellik ise, fiziksel-biyolojik etkenlerin ölüme yol açabileceğine işaret eder (Cotton ve Range, 1990).

Çocuklar, ölüm kavramıyla erken yaşlarda karşılaşmaya ve ilgilenmeye başlarlar. Ancak, ölümle ilgili soyut ve kuramsal kavramlar henüz onlar için karmaşık ve anlaşılmazdır. Çocukların büyüdükçe bilimsel açıklamaları ve kavramları anlama becerileri de gelişir (Cotton ve Range, 1990).

Piaget'in (1960) bilişsel gelişim modeline göre, bebeklik döneminde, duyu-motor aktiviteler etkindir ve ölüm olgusunun kavranmasında temel teşkil eden nesne sürekliliği kazanılmaya başlanır. Kaybolan bir nesnenin aranması, 6-8 ay civarında başlar. 17 ay civarında bebekler, kaybolan nesneyi belleklerinde tutabilirler. Ölüm kavramının oluşmaya başlaması, bu yaşlardaki 'hepsi gitti' şeklindeki oyunlarda görülebilir.

Okul öncesindeki, yani preoperasyonel dönemdeki çocuklar, süreklilik kavramını henüz tam anlamıyla edinemedikleri için, ölümün geri dönüşü olmayan bir anlam taşıdığını anlayamazlar; ancak, büyükler için korkutucu bir kavram olduğunu bilirler (Black, 1994; Schonfeld ve Levvis, 1995; Ekşi, 1999; Peykerli, 2003). Çocukların, ölüm olgusunu tam anlamıyla kavramaları, 7-12 yaşları arasında, yani "somut işlemsel dönemde" gerçekleşir. Bu dönemdeki çocuk, artık ölümün engellenemez ve evrensel bir olgu olduğunu kavramaya başlamıştır. Ancak, bunların kendisi için de geçerli olduğunu anlamakta güçlük çeker. Ölümün nedenlerine ilişkin düşünceleri, henüz somut düzeydedir (Piaget, 1960). Ölümün, hem kazalar ve şiddet gibi dışsal nedenlerden hem de hastalık veya yaşlılık gibi içsel süreçlerden kaynaklanabileceğini anlayabilir. Bu yaş çocukları için kaygı yaratan durum, ölüm sonrasında yaşanılacak ayrılıktan ziyade, ağrı ve yaralanma gibi, ölüm öncesi hissedilebilecek somut acılardır (Gudas, Koocher ve Wypij, 1991).

Soyut düşüncenin gelişmesiyle birlikte çocukta, sembolik olarak düşünebilme, metaforlar ve kuramlar oluşturabilme, durumları ve kendi düşüncelerini analiz edebilme yetileri gelişir. Soyut düşünebilen bir çocuk, ölüm kavramını dinsel ve felsefi açıdan yorumlayabilir. Ölüm kavramı, giderek daha soyut hale geldiği için, ölümün sonuçlarını daha iyi kavrayabilir (Gudas ve ark., 1991). Dolayısıyla, bu yaşlarda ayrılık veya kayıp yaşayan çocuklarda üzüntü, protesto etme ve çaresizlik tepkileri gözlenebilmektedir (Bowlby, 1980).

Ölüm algısı, gelişimsel açıdan farklılık göstermekle birlikte, din, kültür ve deneyimlerden de büyük ölçüde etkilenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bireyin kendi bireysel yok oluşuna ilişkin düşünceleri, yaşamındaki kayıplardan, travmatik yaşam olaylarından ya da kendisinin ve içinde yaşadığı toplumun bilişsel ve duygusal yönden yaşama yüklediği anlamlardan etkilenmektedir. Dolayısıyla, ölüm algısı, her birey için farklı şekilde gelişmektedir (Thalbourne, 1996). Doğu ve Batı kültürlerini bir arada barındıran Pozitif Psikoterapi'nin kurucusu Peseschkian'a göre, çocuğun ölüm anlayışı ve ölüm karşısındaki tepkileri büyük oranda çevresi tarafından biçimlendirilir. Örneğin, annesinin ölümünden sonra uzun süre anormal yas tepkileri gösteren bir annenin sergilediği tutum, kendi çocuğu için tam bir model oluşturur (Erdoğan ve Karaman, 2008).

Hayattaki ebeveyn ile açık bir iletişimde olmak ve çevresel ve ailesel desteğe sahip olmak, kayıp yaşayan çocuğa büyük destek sağlar (Erden, 2000). Örneğin, cenaze törenlerine katılan, ölüm karşısında öfkesini ifade eden, ölen ebeveynin evde resimlerini gören, mezar ziyaretleri yapan ve ölen ebeveynle ilgili hikâyeler dinleyen çocukların depresyona girme ihtimali, bunları yapmayan çocuklara nazaran daha azdır (Koç, 2003). Nitekim, yapılan araştırmalar, çocukluk döneminde kayıp yaşayıp da cenaze törenine katılma şansı bulamamış bireylerin, ileriki yaşlarda suçluluk duygularının ve genel depresyon düzeylerinin diğer bireylere nazaran daha yüksek olduğunu göstermiştir (Erden, 2000).

Ergenlikte ölüm kavramı

Ergenlik çağına girildiğinde ölüm fikri, bireyi kaygıya, depresyona ve çeşitli fobiler geliştirmeye itebilmektedir. Çünkü genç, hayatı sindire sindire yaşamak, dünyayı

tanımak, heyecan dolu ümitler edinmek ve uzak, erişilmesi güç hedeflere ulaşmak ister. Yani hayatı, sınırsız bir anlamda yaşamak ister. Dolayısıyla, ergenin, ölüm sonucunda varlığının sona ereceğini ve hayatın zevklerinden mahrum kalacağını düşünmesi, onda kaygı yaratır (Rosenthal, 2000). Ülkemizde, 15-17 yaşları arasındaki liseli gençler üzerinde yapılan bir araştırmada, gençlerde kaygı yaratan konuların başında ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili düşüncelerin geldiğine ilişkin veriler elde edilmiştir. Daha spesifik olarak, araştırmaya katılan gençlerin % 40'a yakınının, acı çekerek ölmek, dünya savaşları ve ölüm ve sonrasıyla ilgili sürekli korkuları olduğu ortaya çıkmıştır (Tanhan ve Arı, 2006).

Slaughter'a (2005) göre, ergenlikte, intihar eğilimi, ölüm üzerine düşünme eğiliminden daha belirgin bir haldedir. Yani, ergenler bu dönemde ölümün felsefi ve psikolojik boyutları üzerinde düşünmek yerine, ölmek için kolaylıkla harekete geçebilmektedirler. Yaşanan çok yönlü değişimlerin, bu değişimlere ayak uyduramamanın ve toplumsal destek azlığının, bu dönemdeki intihar olaylarında etkili olduğu düşünülmektedir (Cotter, 2003).

Wass (2003) ise, ergenlik döneminde, bireyin ben merkezli oluşunun, ölüme bakışını da etkilediğini vurgulamıştır. Ergenin kendi kişisel biricikliğine olan inancı, kendisinin hiç ölmeyeceği inancına dönüşebilmektedir. Yine ben merkeziliğe bağlı olarak, bir kayıp karşısında ergenler inkâr, öfke, suçlanma hissi ve üzüntü gibi güçlü duygusal tepkiler geliştirebilirler. Kayıp yaşayan gençlerde ayrıca suça yönelik davranışlar, uyuşturucu ilaç ya da alkol kullanımı, bedensel yakınmalar, depresyon, intihar girişimleri ve okul başarısızlığı da gözlenebilmektedir.

Genç yetişkinlik ve orta yaşlılıkta ölüm kavramı

Yetişkinler, ölümü, kendilerini zevk ve sorumluluktan alıkoyan, benliklerine indirilmiş bir darbe ve haksızlık olarak görürler. Gençlikten orta yaşa geçiş, zamanı algılayıştaki farklılıkla belirlenir. Kişi, yetişkinlikte hayatını gözden geçirirken, ne kadar yaşamış olduğuna göre değil, ne kadar zamanının kalmış olduğuna göre değerlendirme yapar. Bu da, orta yaşa geçişi belirler. Bu dönemde, ölümün kaçınılmaz olduğu, her zamankinden daha açık bir biçimde hissedilir. Ancak, her ne kadar tüm orta yaşlılar ölümün

yaklaştığını hissetse de, sadece pek azı yeniden genç olmayı ister (Osarchuk ve Tatz, 1993).

Orta yaş döneminde; aile yapısında meydana gelen değişiklikler, meslek hayatında yaşanan olaylar, anne-babalarla olan ilişkiler, bedensel yaşlanmanın hissedilmesi ve ölümün kaçınılmazlığının algılanması, bir krizin yaşanmasına sebep olabilir. Kırk yaşına gelmiş bir birey, merdiven çıkarken nefesi tıkanıp, yemeklerden sonra hazımsızlık çektiği ve unutkanlıkları başladığı zaman ölümün kaçınılmazlığını düşünmeye başlar (Walker ve Maiden, 2007). Feifel ve Branscomb (2003), yapmış oldukları bir araştırmada, ölümü inkâr etme davranışının 50-79 yaş grubunda 30-49 yaş grubundan; 30-49 yaş grubunda ise, 10-29 yaş grubundan daha az olduğunu gözlemişlerdir.

Yetişkinlerin günlük yaşamdaki eğilim ve tercihleri, onların ölümle ilgili tutumları hakkında bilgi verir. Bir insanın vasiyet hazırlayıp hazırlamaması, yaşamını sağlıklı geçirmek için yeme içme alışkanlıklarını değiştirip değiştirmemesi, sağlığını tehdit edici belirtilere karşın sigara içmeyi sürdürüp sürdürmemesi, ciddi biçimde hasta olan arkadaşlarını ziyaret edip etmemesi ve ölüm ilanlarına bakıp bakmaması, o kişinin ölümle ilgili tutumlarını açığa vuran davranışlardır (Kirkpatrick ve Navarette, 2006).

Yaşlılıkta ölüm kavramı

İnsan yaşlandıkça, ölüme ait düşünceleri ve buna bağlı olarak da ölüm kaygısı artış gösterir. Feifel ve Branscomb (2003), böyle bir tutumun, yani, ölümü reddetme davranışının ölüme karşı yapılan bilinçli bir tepki olduğunu ifade etmişlerdir. Gerçekten de, yapılan araştırmalarda, terminal döneme yaklaşan yaşlı bireylerin, sıklıkla ölüm anksiyetesine kapıldıkları görülmüştür.

Doğal nedenlerden dolayı ani olarak ölmek, yaşlılıktan dolayı ölmek ve saygınlığını kaybetmeden ölmek, birçok insan tarafından "iyi ölüm" olarak adlandırılır. Verimli bir yaşam geçiren yaşlılar, ölümü uzun bir yaşamın "doğal sonucu" olarak karşılarlar ve uzun ve mutlu bir yaşam geçirdikleri düşüncesiyle ölümü kabullenirler. Mutsuz bir yaşam geçiren yaşlılar ise, geçmiş günler için pişmanlık hissederek ve geçmişi yeniden yaşama özlemi duyarak ölüm kaygısı içinde yaşarlar. Zamanın azalmış olması, onları umutsuzluğa iter. Dolayısıyla, ölümü kabullenemezler ve ölümün olabildiğince geç gelmesini isterler (Madnawat ve Kachawa, 2007). Gerçekten de, İzmit ilinde yapılan bir

çalışmada, yaşlı bireylerin ancak %60'ının ölümü kabullendikleri gözlemlenmiştir (Ekici ve Özdemir, 2003).

Yalnızlık duygusu da, yaşlılıkta ölüme bakışı etkileyen faktörlerden biridir. Kimsesi olmayan yaşlılarla, kalabalık bir aile içinde yaşayan yaşlıların ölüme bakış açıları, farklılıklar gösterebilmektedir. Nitekim Feifel ve Branscomb (2003), yaptıkları araştırmada, yalnızlık duygusunun, yaşlılıkta ölüm kaygısını artırdığını gözlemişlerdir.

Özetle, ölüm kavramı, yetişkinler ve yaşlılar için, çocuk ve ergenlere kıyasla farklı anlamlar taşımaktadır. Özellikle yetişkinlik döneminde kültür, inanç sistemi ve yaşam biçimi gibi faktörler, ölüme bakışı ve ölüme ilişkin duyguları etkilemektedir.

Ölüme Karşı Geliştirilen Tutumlar

Ölümün tanımı gibi ölüme ilişkin tutumlar da kişisel, sosyal ve kültürel faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir (Hökelekli, 2008). Kişinin ölüme yönelik geliştirdiği tutumlar, 4 ana başlık altında özetlenebilir:

Ölümü kabullenmeme

Eski kültürlerde büyük bir ilgi konusu olan ve bu nedenle varlığını her yerde hissettiren ölüm, günümüzün modern toplumunda dışlanmakta ve toplumsal yaşamın görünür parçası olmaktan çıkarılmaktadır. Cinsellik, refah ve mutluluk düşüncelerinin hâkim olduğu günümüzde, ölümü hatırlatan ve hatırlatabilecek her şeyden uzak durmak, çağdaş bir davranış biçimi olarak yer almaya başlamıştır (Yalom, 2001). Utanç verici bir olgu olarak algılanmaya başlanan ölüm, sosyal hayatta adeta kendisinden bahsedilmesi yasak bir tabuya dönüşmüştür (Hökelekli, 2008).

Günümüz toplumunda birey, ölümü, mücadele edilmesi gereken bir hastalık ya da aşılması gereken bir engel olarak algılamaktadır. Modern insan, yaşamının her alanından uzaklaştırmak istediği ölümü, hastane odalarına taşımakta; ayrıca, ölüleri gözden ve şehirden uzak mezarlıklara veya film sahnelerine hapsetmeye çalışarak, ölümün duygusal yükünden kurtulmaya çalışmaktadır. Günümüzde ölüm, insan yaşamının sınırlarının dışına itilmiş bir durumdadır. Ölüm, üstü örtülen ve rahatsız edici bir nesneye dönüşmüştür. Böylece, yas tutmak da saklanması gereken ve rahatsız edici bir olgu haline gelmiştir (Aries, 1991; Roman, Sorribes ve Ezquerro, 2001).

Ölümü yadsıma ve onun varlığını reddetmenin, ‘maskeleye’ ve ‘bastırma’ adı altında iki şekilden söz edilebilir. Maskeleye; ölümü hatırlamamak, onunla hiç karşı karşıya gelmemek, onun hakkında düşünme fırsatı bulamamak için kişinin kendisini günlük işlerine, çalışmalarına vermesi, hayatı çok yoğun olarak yaşamasıdır. Bastırma ise, ölüm kavramını bilinçten atarak etkisiz hale getirmektir. Çoğu insan, ileriye dönük planlarında ölümü hiç hesaba katmamakta, bu dünyada sonsuza kadar yaşayacakmış gibi bir tavır sergilemektedir (Hökeleli, 2008).

Ölüme meydan okuma

Her insanda ‘ölümsüzlük arzusu,’ psikolojik bir gerçek olarak varlığını hissettirir. İnsan, bir yandan ölümle uzlaşmaya çalışırken bir yandan da ölümsüz olmayı ister. Bedenin ölümünden sonra ruhun yaşamaya devam edeceği ve sonsuza kadar varlığını sürdüreceği inancı, çok eski çağlardan bu yana mevcuttur (Hökeleli, 2008).

Godin (1971), insanların, ölüm gerçeği karşısında iki farklı şekilde hareket ettiğini ileri sürmüştür. Birincisi, ‘kaçınma ve narsistik korunma’ hareketidir. Bu, köklü bir yaşama isteğinin ve ölümü dışlama ihtiyacının bir ifadesidir. İkincisi, ‘tamamlanma arzusudur.’ Bu, daha iyi yaşama, farklı yaşama arzusu şeklinde kendini gösterir. Her iki durumda da insan, hayatını kesintiye uğratmaksızın devam ettirme ve sonsuza kadar var olma özlemini dışa vurur (Hökeleli, 2008).

Fromm’a (1995) göre, ölüm ve ölümle ilgili bazı adet ve uygulamalar da aynı arzuyu dışa vurmaktadır. Çeşitli törenlerde ve inançlarda sergilenen, insan bedenini muhafaza ederek saklama düşüncesi ve davranışı, ölümsüzlük arzusunun en belirgin dışa vurumudur. Ölüm düşüncesini bastırma ve ölüme karşı duyulan korkuyu azaltmak için yapılan, ölüyü gömmeden önce onu süsleme ve güzelleştirme işlemi, esasen ölümsüzlüğe duyulan özlemi ifade etmektedir. Bu durum, maddi yani bedensel ölümsüzlüğe duyulan özleme bir örnek teşkil edebilir. Bazı insanlarda ise, başkalarına faydalı olabilecek eser ve çalışmalar bırakmak suretiyle ölümsüzlüğü yakalama düşüncesi vardır. Bu, ölümlülük karşısındaki en büyük avuntudur ve sosyal ölümsüzlüğü tanımlar (Hökeleli, 2008).

Ölümü isteme

Çağdaş kültürde bilinçli ya da bilinçdışı olarak yaşanan ölüm isteği, sanıldığından daha yaygındır. Hristiyan toplumlarında intiharların yaygın oluşu, modern insanın, ölümü ne kadar istediğinin göstergesi olarak görülebilir. Freud'un 'ölüm içgüdüleri' dediği şey, bir bakıma (yaşamaya olduğu kadar) ölüme, hayatın aslı olan cansız maddeye dönmeye duyulan istek ve eğilimi ifade eder (Budak, 2000).

Jung (1953) ise, biyolojik temele dayalı bir ölüm içgüdüğü fikrine tamamen karşıdır. İnsanın bilinçaltında varlığını kuvvetle hissettiren ölüm isteği ve özlemini, ana rahmindeki rahat ve huzurlu hayata dönme isteğinin bir ifadesi olarak yorumlar. Jung'a göre bu eğilim, insanın psikolojik hayatının ilerlemesini engelleyen bir gerileme'yi (regresyon) temsil eder. Bireylerde ölüm isteğini doğuran psikolojik şartlar birbirinden farklı olabilmektedir. Bazı bireyler ölümü, nevrotik açıdan itibar kazanma yolu olarak algılamak; mistik bir kişi, bir an önce Tanrı'ya kavuşmanın en samimi ifadesi olarak görebilir.

Ölümü kabullenme

Ölümlle ilgili diğer bir tutum ise, 'ölümü kabullenme' tutumudur. Bu tutumda, ölüm, hayatın doğal bir parçası olarak algılanır. Bu tip tutuma, çeşitli varoluş felsefelerinde de rastlanır. Bu akımların bir kısmı ölümü, bireyin yaşamında temel bir eksen olarak alır. Bir kısmı ise, bireyin ölüme yaklaşmasını maddî bir yok oluş değil, var olmama tehdidi tarzında algılar.

Heidegger, bireyin ancak ölümü içselleştirmek suretiyle anlamlandırması durumunda hayatın gerçek anlamını kavrayabileceğini ifade etmiştir. Başka bir deyişle, ölüm, bireyin hayatını anlamlandırarak, hayatıyla ilgili sorumluluklar alması konusunda kişiyi motive eder. Dolayısıyla, birey, ölümlü bir varlık olduğunu kavramaya ve bu dünyadaki ödevlerinin farkına varmaya başlar. Genellikle, yaşamlarını iyi değerlendirdiklerini düşünen bireyler, ölümü daha kolay kabullenme eğilimindedirler. Öte yandan, dinî inanışlar da, ölümü daha kolay kabullenme konusunda etkin bir rol oynayabilmektedir. Ancak, bütün dindarlarda aynı eğilimin ortaya çıkmasını beklemek de gerçekçi olmaz. Yaşanan dinin özellikleri ve bireyin dinî inanç ve pratiklere kendisini veriş derecesi, bireyin ölümü kabullenme derecesinde önemli bir rol oynamaktadır (Hökelekli, 1991).

Çeşitli varoluş felsefelerinde, ölümü kabullenme tutumuna rastlanmaktadır. Bu felsefelere göre, ölümü cesaretle kabullenmek, psikolojik açıdan sağlıklı yaşamının bir önkoşuludur. Eğer kişi, ölümlü olduğu gerçeğiyle yüzleşmek cesaretini gösterirse, daha sağlıklı bir ruhsal yapıya sahip olabilir. Çünkü kişi ne kadar ölümsüzlük yanılsaması içinde yaşarsa yaşasın, aslında ölümlü olduğunun farkındadır. Dolayısıyla, ölümsüzlük yanılsaması, kişide bunalıma ve psikolojik açıdan iyi hissetmemeye neden olacaktır (Hökelekli, 2008).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, insanoğlu her dönemde, çeşitli yollarla ölüm kaygısını kontrol altına alıp hafifletmeye çalışmıştır. Geçmişten günümüze kadar gelen cenaze törenleri, mezar ziyaretleri ve dua okuma gibi geleneksel olaylar, insanoğlunun, ölüm kaygısından kurtulma isteğiyle yakından ilişkilidir (Thomas, 1991). Bir sonraki bölüm, bu tez çalışmasının ana temalarından birisini oluşturan ‘ölüm kaygısı’ konusuna ayrılmıştır.

Ölüm Kaygısı

Ölüm Kaygısının Tanımı

İlgili literatür incelendiğinde, ölüm korkusu ile ölüm kaygısının birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Kaygı; endişe ve gerginlik gibi sübjektif olarak hissedilen duygu durumunu temsil ederken (Freud, 1993); korku, dışarıdan gelen bir tehlike ya da tehdide karşı oluşan duygusal tepkiyi ifade eder (Ditfurth, 1991).

Ölüm kaygısı, doğumdan itibaren var olan, hayat boyu devam eden, bütün korkuların temelinde yatan, karakter yapısının gelişiminde önem taşıyan, insanın ölümle birlikte artık var olmayacağını, yani bir hiç olacağını farkındalığı sonucu gelişen bir duygudur. Ölüm kaygısı, genel olarak literatürde, bireyin ölüm veya ölme ile ilişkili endişe, kaygı veya korku deneyimleri; kişinin varlığını tehdit eden gerçek ya da hayali algılar tarafından oluşturulmuş korku ya da var olmamayı yaşama korkusu şeklinde tanımlanmıştır (Yalom, 1980; Christian, 1981; Carpenito-Moyet, 2008). Başka bir deyişle, ölüm kaygısı, insanların, bu dünyadaki “var oluşlarının son bulacağı” gerçeği karşısında duydukları korkudur (Hançerlioğlu, 1978; Cevizci, 1997).

Ölüm kaygısı üzerine pek çok yazar fikir yürütmüştür. Rank’a (1954) göre, yaşama isteğinin atılgıncı bir karakteri ve yaratıcı bir potansiyeli vardır. Bu, insanı

bireyselleşmeye doğru götürür. Bu nedenle, diğer insanlarla ortaklaşa bir yaşam, ölüm ve gerileme ya da bireyselleşmenin yitirilmesi olarak yorumlanır. Dolayısıyla, çevreyle bütünleşmeye götüren bir ilişki de, birey tarafından, korkulması gereken bir tehdit olarak yaşanır. Sorumluluğunun başkaları tarafından üstlenilmesinin sağladığı rahatlık ve güvene rağmen, insan, çevresinin egemenliği altına girmek istemez. Aksi takdirde, kişi, korku ve suçluluk duyguları yaşar. Rank, bu duyguları, ölüm kaygısı olarak yorumlar (Geçtan, 1990).

Hoelter'e (1979) göre ise, ölüm kaygısı, ölümün çeşitli aşamalarından her birini tasarlamaya veya önceden sezinlemeye ilişkin sübjektif ilgi ve nahoş duyguları içeren duygusal bir reaksiyondur. Ölüm düşüncesinin, insan yaşamını etkilemesi kaçınılmazdır; ancak, aşırı, ölçsüz ve patolojik şekilde ortaya çıkan ölüm düşüncesi, insan psikolojisini olumsuz etkileyecektir (Köknel, 1985; Karaca, 2000). Ölüm fikri karşısında dengesini yitiren bir bireyin, kaygı düzeyi artmakta ve dolayısıyla çevreye uyum sağlaması güçleşmektedir (Tanhan, 2007).

Ölüm düşüncesi, bir yandan insanda kaygı yaratırken, diğer yandan onu yaşama bağlayan ve varoluşunu anlamlandıran bir neden de olabilmektedir. Ölüm gerçeğinin bilincinde olan insan, hayatını daha anlamlı ve dolu dolu yaşamak için çaba sarfedebilir (Kubler, 1997; Alkan, 1999). İnsanın ölüm gerçeğini kabullenmesi onu, korkularla dolu ve kötümser bir ruh haline sevk etmekten ziyade, hayallerini gerçekleştirebileceği bir yaşama yöneltebilir (Yalom, 2000). Örneğin, önceki kısımlarda da bahsedildiği gibi, varoluşçu psikoterapiye göre, ölümlü olduğunu bilmek, insanı, var olan günlerini daha iyi değerlendirmeye ve yaşamını zenginleştirmeye iter (Dökmen, 2003).

Ölüm düşüncesinin yaşama olumlu katkıda bulunduğunu savunmak kolay görülmesine de, ölüm düşüncesinin olmadığı bir yaşam da anlamından çok şey kaybedecektir. İnsan, ancak ölümlü olduğunun bilinciyle, daha canlı, daha farklı, bencillikten ve katılıktan uzak bir biçimde yaşayabilir (İnam, 1999). Ölümün, yaşamın bir parçası olduğunu açıkça ve cesaretle kabullenmek, hayatı ve kendimizi bütün olarak algılamamızın ön koşuludur. Kişi, ölümü ancak tam anlamıyla kabullendiği zaman sağlıklı bir ruh yapısına sahip olabilir (Young, 2006).

Ölüm Kaygısını Açıklayan Psikolojik Kuramlar

Psikodinamik kuram

Psikodinamik görüş, ölüm kaygısının, oedipal çatışmalar ve ayrılık kaygıları sonucunda oluşan suçluluk duyguları veya çocukluktaki animistik düşüncelerden kaynaklandığını savunur.

Ölüm kaygısını, üstbenliğin yaşadığı en önemli kaygılardan biri olarak tanımlar. Dolayısıyla, ölüm kaygısının, psikopatolojide ve psikosomatik hastalıklarda etkili bir rol oynadığını savunur (Wahl, 1959; Freud, 1992).

Freud, ilk yazılarında ölümden bahsetmemiş, hatta ölüme inanmadığını belirtmiştir. Daha sonraki yazılarında ise, 'yaşam ve ölüm içgüdülerinden' bahsederek yaşamın gayesinin, ölüm olduğunu vurgulamıştır (Bauman, 2000). Freud'a göre, davranışların temelini, geçmişte yaşananlar oluşturur. Oysa ölüm, gelecekte yaşanan bir durumdur ve dolayısıyla insanın davranışlarına etkisi yoktur (Yalom, 2001).

Jung (1997), ölüm kaygısının gerçekte yaşama korkusundan kaynaklandığını ve ölümden korkan kişinin aslında yaşamaktan korktuğunu düşünmüştür. Horney (1980) ise, insanların, yaşamdaki olumsuz olaylar sebebiyle ölüme istek duyabileceğini ve bu isteğin, ölüm korkusu ile birleşerek nedeni belirsiz bir kaygıya dönüşebileceğini savunmuştur.

Zilboorg, ölüm kaygısının gerçek yüzünü göstermemesinden dolayı, insanların onu yok saydığını ileri sürmüş ve tüm görünümlerin altında yatan evrensel bir ölüm kaygısından söz etmiştir. Zilboorg'a göre, şayet ölüm kaygısı, bilinçte sürekli bulunsaydı insanlar normal hayatlarını ve işlevlerini yerine getiremezlerdi. Dolayısıyla, Zilboorg, hayatta kalabilmek için ölüm kaygısının sürekli olarak bastırıldığını ve bunun da gerekli olduğunu ileri sürmüştür (Yalom, 1980; Ertufan, 2008).

Varoluşsal kuram

Genel olarak, varoluşçu filozoflar gibi varoluşçu psikologlar da, insanların, ölüm kaygısı duymalarının kaçınılmaz olduğunu ve ölüm kaygısını, bilinç düzeylerinin dışında yaşadıklarını savunmuşlardır (Geçtan, 1990).

Yalom (2001), kaçınılmaz olanın ölüm kaygısı değil, ölümün kendisi olduğunu belirtmiştir. Yalom'a göre, ölüm, ilk anksiyete, dolayısıyla, ilk psikopatoloji kaynağıdır.

Ölüm kaygısının, ölümden kaçma ve onu yadsıma davranışıyla ilişkili olduğunu ve ölüm kaygısıyla baş etme yolunun, ölümlle yüzleşmek, ölümlü tanımak ve onu bilmek olduğunu ileri sürmüştür. Ölüm kaygılarının ve bu kaygıların altındaki dinamik süreçlerin, ölümlle ilgili fantezileri, inançları ve seçimleri etkilediğini vurgulamıştır.

Heidegger (2004), “Varlık ve Zaman” adlı çalışmasında, Yalom’a (2001) benzer şekilde, ölümlü inkar etmenin, ölümden kaçmaya çalışmanın ve ölümlü yenilmesi gereken bir hastalık gibi görmenin, ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyeceğini savunmuştur. Heidegger’e göre, ölümlü olgusunu kabullenemeyen bir bireyin, sağlıklı bir ruh yapısına sahip olması beklenemez.

Bilişsel kuram

Bilişsel kurama göre kaygı, koşullanmalar ve genellemeler sonucu ortaya çıkar. Dolayısıyla, ölümlü kaygısı, bireyin ölümlü ilişkin edindiği olumsuz duygu ve düşünceler sonucu oluşur. Kaygının oluşmasında, bireyin, tehdit oluşturan durumları ne ölçüde korkutucu olarak algıladığı önem taşır. Başka bir deyişle, kişi, tehdit oluşturan durumu, korkutucu, kontrol dışı ve baş edilemez gördüğü oranda kaygılanır (Tanhan, 2007).

Bu kurama göre, bireyin, tehlikenin varlığına ilişkin yorumu ya da algısı üç basamakta gerçekleşir. Birinci ve ikinci basamaklarda birey, çevresinde potansiyel bir tehdit algılar. Sonrasında, bu tehdidin potansiyel zararı üzerinde düşünür ve buna karşı kendisinin nasıl tepki vermesi gerektiğini değerlendirir. Üçüncü basamakta ise, birey, tehlikeli durumu yeniden değerlendirir ve sözkonusu tehlikeli durumla en iyi şekilde başa çıkabileceği yöntemi belirlemeye çalışır (Tanhan, 2007).

Ölümlü Kaygısının Boyutları

Yapılan araştırmalar, ölümlü kaygısının çok boyutlu bir kavram olduğunu ortaya koymuştur. Ölümlü kaygısının temel boyutları arasında belirsizlik korkusu, yalnızlık korkusu, yakınlarını kaybetme korkusu, kimlik duygusunu kaybetme korkusu, ölümlü sonrası cezalandırılma korkusu, denetimi kaybetme korkusu, acı duyma korkusu, bedenini kaybetme ve yok olma korkusu bulunmaktadır (Karaca, 2000).

Belirsizlik korkusu

Belirsizlik hissi, bireyde kaygıya yol açar. Ölüm ve öldükten sonra ne olacağı düşüncesi, insan için büyük bir belirsizlik taşıdığından, korku ve kaygı kaynağıdır (Hökelekli, 2008).

Bedenini kaybetme ve yok olma korkusu

Benliğin önemli bir parçasını oluşturan bedenin bir parçasının herhangi bir sebeple kopup eksilmesi, insanda utanç, küçüklük, yetersizlik gibi birçok olumsuz hissin oluşmasına ve benlik saygısının azalmasına neden olur. Dolayısıyla, ölümle birlikte tüm bedeninin yok olacağını düşünen bir kimse için ölüm, fazlasıyla korku ve kaygı uyandırabilecek bir durumdur (Hökelekli, 2008).

Acı duyma korkusu

Kanser, AIDS ve diğer bazı kronik hastalıkların ölümle sonuçlanması, insanlarda hastalık ve ölüm arasında sıkı bir ilişki olduğu düşüncesinin doğmasına neden olmuştur. Bu hastalıkların seyri esnasında acı duyulması, bireyde, ölümün de acı verici bir durum olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Ayrıca, bazı dini öğretilerde, ölümün çok acı verici bir olay olduğundan ve ölümden sonra kişiyi dehşetli azapların ve acıların beklediğinden söz edilir. Tüm bunlar, insanın, ölümle ilgili kaygı ve korkularının artmasına yol açabilmektedir (Gazalli, 1975).

Yalnızlık korkusu

Ölümcül ve hastane şartlarında bakım ve tedavi gerektiren hastalıklarda, birey, ailesinden ayrı kaldığı için kendisini yalnız bırakılmış hissedebilmektedir. Bu durum, insanların kendisinden uzak durmasıyla pekişebilmektedir. Böylece kişi, hem ölümle yüzleşmekten hem de insanlar tarafından yalnız bırakılmaktan kaynaklanan yoğun korkuları bir arada yaşayabilmektedir (Kubler, 1997).

Yakınlarını kaybetme korkusu

İnsan için eşinin, çocuğunun, anne babasının, bir aile yakınının veya arkadaşının ölümüne şahit olmak, büyük bir üzüntü nedenidir. Dolayısıyla, yakınlarını kaybetme ve onlardan yoksun kalma ihtimali, insanda kaygı uyandırır (Hökelekli, 2008).

Denetimi kaybetme korkusu

Bazı hastalıklarda veya ölümcül bir hastalığın ileri evrelerinde, kişinin beden kontrolünün azalması, ego tarafından tehdit olarak algılandığından, kişide kaygı ve korkuya neden olabilir (Hökelekli, 2008).

Kimlik duygusunu kaybetme korkusu

Biraz önce bahsedildiği gibi, bireyde, hastalık veya ölüm nedeniyle yakınlarını yitireceğine yani ilişkilerini kaybedeceğine ilişkin korku gelişebilir. Yakınlarını veya dostlarını kaybedeceğini ve ilişkilerinden yoksun kalacağını düşünmek, insanda kimlik duygusunu sarsabilir. Dolayısıyla, bu tür durumlarda, birey kendisine olan özsaygısını yitirebilir, ümitsizliğe düşebilir ve değersizlik duygusu yaşayabilir (Hökelekli, 2008).

Ölüm sonrası cezalandırılma korkusu

Bazı dinlerde, insanların öldükten sonra dünyada işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılacakları inancı vardır. Bu da, insanda kaygı yaratır (Sina, 1942).

Ölüm Kaygısının Bileşenleri

Ölüm kaygısı, duygusal, bilişsel ve motivasyonel bileşenler içerir (Lehto, 2009).

Duygusal bileşen

Birey bir tehditle karşılaştığı zaman, beyinde yer alan duygusal bellek alanları aktifleşir (Greenberg, Pyszczynski, Solomon, Simon ve Breus, 1994).

Bilişsel bileşen

Bilişsel bileşen, ölüm süreciyle ilgili inanç ve düşünceleri, ölü olma ile ilgili düşünceleri, ölüm sonrası bedene ne olacağı ile ilgili düşünceleri, ölümün içerdiği bilinmezliğe

ilişkin düşünceleri, ölüm hakkındaki bilinçli düşünceleri ve erken ölüm ile ilgili düşünceleri içerir (Lehto, 2009). Bireyin yaşam deneyimi arttıkça, bilişsel açıdan gelişeceği ve dolayısıyla ölümden daha az kaygı duyacağı ileri sürülmüştür (Kelly, 1955).

Motivasyonel bileşen

Ölüm kaygısı ve buna karşı geliştirilen savunma mekanizmalarının, bireyin davranışlarını etkilediği ve bireyde, yaşama konusunda bir motivasyon oluşturduğu savunulmuştur (Bassett, 2007).

Ölüm Kaygısına Karşı Geliştirilen Savunma Mekanizmaları

Hastalık veya başkaları tarafından reddedilme gibi yaşanan olumsuz ya da ölümü hatırlatıcı bir olay, bastırılmış halde bulunan ölüm kaygısının açığa çıkmasına neden olabilir. Ölüm kaygısının uyanması, genel olarak, savunmacı davranışların artmasına yol açar (Firestone, 1993). Ölüm olgusuna karşı geliştirilen savunma mekanizmaları iki başlık altında toplanabilir: (1) kültürel (sosyolojik) savunmalar ve (2) psikolojik savunmalar (Tanhan, 2007).

Kültürel (sosyolojik) savunmalar

Kişiler kültürel yoldan 3 şekilde ölümsüzlüğe ulaşmaya çalışırlar: (1) biyolojik yolla (2) dinsel yolla (3) yaratıcı yolla. Biyolojik yol, insanın, soyu aracılığıyla, sonsuz biyolojik bağlantı zinciri içinde yaşamaya devam etme arayışını; dinsel yol, farklı ve üst düzeyde bir varoluş yaşama arayışını; yaratıcı yol ise, kişinin dünyada yaptığı kalıcı işler ve buluşlar aracılığıyla ölümsüzlüğü yakalama arayışını ifade eder (Hökelekli, 2008).

Psikolojik savunmalar

Bireyin, ciddi veya ölümcül bir hastalığa yakalandığını öğrendiği zaman gösterdiği ilk tepki, genelde 'inkar' şeklindedir. Bütün bireyler ölüm kaygısıyla karşılaşır. Çoğu kişi, ölüm kaygısıyla başa çıkmak için bastırma, yer değiştirme ve kişisel güce inanma gibi yöntemlere başvurur (Koestenbaum, 1998). Bireyler bu savunma mekanizmalarını, ölüm kaygılarını kontrol altında tutabilmek amacıyla kullanırlar. Ancak, savunma

mekanizmalarında aşırılığa kaçılması kaygının artmasına, bireyin kendisini korumak için aşırı tedbirler almasına ve dolayısıyla bireyde psikopatoloji oluşmasına neden olabilir (Yalom, 2001).

Yalom'a (2001) göre, ölüme karşı geliştirilen psikolojik savunmalar iki temel kategoriye ayrılabilir. Bunlardan ilki, bireyin, özel olduğuna ve kişisel dokunulmazlığına yönelik geliştirdiği inanç; ikincisi ise, nihai kurtarıcının varlığına yönelik geliştirdiği inançtır.

Özel olma: Kişinin, bir tehlikeyle karşılaştığı zaman cesareti artar ve cesareti arttığı ölçüde de ölüm kaygısı hafifler. Bundan dolayı, kişide, kendisine birşey olmayacağı çünkü özel olduğu inancı gelişmeye başlar. Özel olmaya ilişkin geliştirilen inanç abartıldığında, bazı patolojik davranışların ortaya çıkmasına neden olabilir. Zoraki kahramanlık, işkoliklik, narsisizm, saldırgan ve kontrol odaklı olma, bireyin özel olmaya ilişkin geliştirmiş olduğu inançlardan doğan patolojik davranışlara örnek olarak verilebilir (Yalom, 2001).

Nihai kurtarıcı: Nihai kurtarıcıya inanmanın temeli, anne babanın, bebeğin ihtiyaçlarıyla bıkıp usanmadan ilgilendikleri dönemlere dayanır. İnsanoğlu, yazılı tarihin başlangıcından itibaren kişisel bir Tanrı inancına sıkı sıkıya sarılmıştır. Bireyler bazen kurtarıcılarını doğaüstü güçlerden ziyade, maddi çevrelerinden yani ya çevrelerindeki liderler ya da yüksek konumdaki kişiler arasından seçerler. İnsanoğlu, ölüm kaygısını, kurtarıcısı vasıtasıyla yenmeye çalışabilir. Bu çaba, bilinçaltı süreçlerde gerçekleşir (Yalom, 2001).

Nihai kurtarıcıya karşı duyulan inanç, hayatın büyük çoğunluğunda önemli bir rahatlama sağlar. Ancak, nihai kurtarıcı savunması, özel olmaya yönelik geliştirilen inançtan daha az etkilidir. Nihai kurtarıcıya dair inanç abartıldığında, pasiflik, bağımlılık, kendini kurban etme, yetişkinliğin reddi (regresyon), inanç sistemlerinin çöküşü ve depresyon gibi tepkilerin gelişmesine neden olabilir. Dahası, bunların her biri, bir klinik sendrom olarak kendini gösterebilir (Yalom, 2001).

Ölüm Kaygısının Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi

Ölüm kaygısı, son yıllarda araştırmalara sıklıkla konu olmaya başlamasına rağmen, halen en az açıklığa kavuşmuş alanlardan birisidir (Yalom, 2001). İlgili literatür incelendiğinde, ölüm kaygısı ile yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, yaşam olayları, kişilik özellikleri, sosyokültürel etkenler ve din, ruhsal hastalık ve ölümcül hastalığa sahip olma gibi değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara rastlanmaktadır (Pollack, 1980; Aday, 1985). Bu araştırmaların sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

Yaş

Genel olarak, bireylerin, ilerleyen yaşlarda ölümü daha çok düşünmeye başladıkları görülmektedir. Hem gençler hem de yaşlılar ölümle ilgili kaygı yaşayabilmektedirler. Ancak, bu iki kesim için ölüm, farklı kaygılara yol açmaktadır. Gençler için ölüm, sağlıklı olan bedeni yitirme ve geleceğe ilişkin planları gerçekleştirememeye şeklinde kaygı yaratırken, orta ve ileriki yaşlarda ise, yarım kalan işleri bitirememeye ve aile ve yakın çevreye karşı olan sorumlulukları tamamlayamama şeklinde kaygı yaratır (Kastenbaum, 1959; Justin, 1988; Geçtan, 1989; Bond, 1997).

Yaş ve ölüm kaygısı üzerine yapılan çalışmaların birçoğu, bu iki değişken arasında doğrusal veya inişli çıkışlı eğrisel bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Templer, 1970; McMordie ve Kumar, 1984; Wagner ve Lorian, 1984; Gesser, Wong ve Reker, 1987; Schumaker, 1991; Suhail ve Arkam, 2002). Az sayıda araştırma, ölüm kaygısının yaşlılarda diğer kesimlere nazaran daha yüksek olduğunu ortaya koymuşsa da (Galt ve Hayslip, 1998; Suhail ve Arkam, 2002), çoğu araştırma, ölüm kaygısının yaşlılarda ergenlere ve genç erişkinlere nazaran daha düşük olduğunu göstermiştir. Yaşın ilerlemesiyle birlikte ölümü kabulleniş yavaş yavaş gerçekleşmekte ve bazı yaşlılarda fiziksel problemler ve sosyal yalıtım gibi nedenlerle ölüm korkusu, yerini yaşam korkusuna bırakmaktadır. Bundan dolayı, yaşlanmayla beraber ölüm kaygısının azalma gösterdiği düşünülmektedir. Tüm bu yorumlara karşın, yaştaki değişimin, ölüm kaygısını nasıl etkilediğine ilişkin kesin bir fikir birliği bulunmamaktadır (Singh, Singh ve Nizamie, 2003).

Cinsiyet

Bir kısım araştırma, ölüm kaygısı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulamazken (Middleton, 1936; Kalish, 1963); çoğu araştırma, kadınlarda ölüm kaygısının erkeklere nazaran daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır (Templer, Ruff ve Franks, 1971; Lester, 1972; Iammarino, 1975). Ülkemizde üniversite öğrencileriyle yapılan araştırmalarda da (Yıldız, 1998; Kıracı, 2007), kadınların ölüm kaygısı puanları erkeklerinkine göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca, cinsiyetin, ölüm kaygısını yordayan değişkenler arasında olduğuna dair araştırma sonuçları da mevcuttur (Kıracı, 2007).

Kadınlarda ölüm kaygısının daha yüksek çıktığı çalışmalarda bu durum, kadınların ölüm konusunda daha kaygılı olabilecekleri; erkeklerin ölümle ilgili kaygı duymadıkları ya da ölüm kaygısı açısından aslında her iki cinsiyet arasında fark olmadığı, ancak kadınların bu kaygıyı daha çok yansıttıkları şeklinde yorumlanmıştır. Dahası, erkeklerin daha çok, soylarının tükenmesi ve artık yaşayamayacakları fikrinden; kadınların ise, ölüm sürecinden ve kendileri öldüğü takdirde ailelerindeki düzenin bozulabileceği ihtimalinden kaygı duydukları saptanmıştır (Kastenbaum, 2007).

Medeni durum

Psikososyal bir varlık olan insan, toplumsal ilişkiler kurma ve ölüm gibi zorlu yaşam olayları ile baş etme konusunda, ailesinden ve eşinden olumlu yönde etkilenebilmektedir (Ertufan, 2008). Nitekim, bazı çalışmalarda, dul kalmanın, ölüm kaygısını arttırdığı gözlenmiştir (Kastenbaum, 2007).

Bir kısım çalışmada, ölüm kaygısı, evlilerde bekarlara nazaran daha yüksek bulunurken; diğer çalışmalarda, ölüm kaygısı ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Örneğin, Türkiye’de yapılan bir araştırmada ölüm kaygısının evlilerde bekârlara kıyasla daha yüksek olduğu saptanmış; bu bulgunun, evli bireylerin, eş ve çocuklarına karşı duydukları sorumluluk hissinden kaynaklandığı düşünülmüştür (Yıldız, 1998; Turgay, 2003; Erdoğan ve Özkan, 2007).

Kişinin, çocuğunun olup olmaması da ölüm kaygısının şiddetini etkileyebilmektedir. Çocuklar ana babaya psikososyal açıdan destek sağlarlar. Ayrıca, ebeveynler, öldükten sonra çocukları aracılığıyla dünyada var olmaya devam edeceklerini düşünüp fikren rahat ederler. Özellikle erkek çocuk, toplumlarda (özellikle Doğu toplumlarında) soyun

devam etmekte olduğunu simgelemektedir. Dolayısıyla, bir çocuğa (hatta bazı kültürlerde erkek evlada) sahip olmak, ebeveynlerdeki ölüm kaygısının şiddetini azaltabilmektedir (Ertufan, 2008).

Fiziksel hastalık

Ölüm kaygısı, organik hastalıklarda iki durumda artış gösterir. Birincisi, hastalığın terminal dönemde olduğu öğrenildiği an ortaya çıkar. Bu dönemde, bireyde intihar düşünceleri ve depresyon tablosu görülebilir. İkincisi, organik hastalık nedeni ile bireyde yorgunluk, işlevsellikte azalma ve sakat kalma durumları ortaya çıktığı zaman görülür (Kastenbaum, 2007).

Yaşamı tehdit eden bir hastalığa yakalanan kişilerde, ölüm kaygısının düzeyini şu etkenler belirler (Kastenbaum, 2007):

- 1- Hastalıkta tanı ve prognozun belirsiz olması.
- 2- Hastalığın ölümcül olduğunun öğrenilmesi.
- 3- Tedaviye rağmen semptomlarda yeterli düzelme olmaması.
- 4- Hasta bireyin, bir yakınını kaybetmesi.
- 5- Hasta bireyin, hayatın sonu ile ilgili düşüncelere dalması.
- 6- Hasta bireyin, hayatın anlamına dair ne tür düşünceler geliştirdiği.
- 7- Hasta bireyin, ölüm sürecinin son döneminde çaresizlik duygusuna kapılması ve ağır deneyimleri ile ilgili kaygı yaşamaması.

Yapılan çalışmalar, yaşamı tehdit eden hastalıkların, ölüm kaygısının yükselmesinde daima etkili olmadığını göstermiştir. Örneğin, son dönem kanser hastalarıyla ölümcül hastalığı olmayan kişilerin karşılaştırıldığı bir çalışmada, kanserli grupta ölüm kaygısının artmadığı, hatta ölüm kaygısı ölçek puanlarının düştüğü saptanmıştır (Gibbs ve Lawis, 1978). Benzer şekilde, kanser hastaları ile başka hastalığı olan bireylerin karşılaştırıldığı başka bir çalışmada da, kanserli bireylerde ölüm kaygısının daha düşük olduğu gözlenmiştir (Dougherty, Templer ve Brown, 1986).

Ruhsal hastalık

Ağır depresyon durumlarında bireyin, ölümü kabullendiği, hatta ölmeyi istediği için, ölüm kaygısı yaşamadığı düşünülebilir. Ancak, yapılan çalışmalar bu fikri destekler

görünmemektedir. Dünyası yıkılacakmış gibi hisseden bireyler, ölümle ilgili daha yoğun bir kaygı yaşayabilmektedirler (Kastenbaum, 2007). Nitekim, ölüm kaygısı ile psikopatoloji arasındaki ilişkiyi değerlendiren bir çalışmada, genel kaygı düzeyi ile ölüm kaygısı arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır (Neimeyer, Wittkowski ve Moserç, 1995; Neimeyer ve Van Brunt, 1995).

Planasky ve Johnston (1977), şizofrenlerde ölüm kaygısının yüksek olduğunu bulmuşlar; Lonetto ve Templar (1986) ise, Templar'ın Ölüm Kaygısı Ölçeği ile Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri'ni kullandıkları araştırmalarında şizofreni ile ölüm kaygısı arasında yüksek ve pozitif yönde bir ilişki saptamışlardır. Benzer olarak, Abdel Khalek ve Lester (2003) tarafından yapılan başka bir çalışmada da ölüm kaygısı ile anksiyete, depresyon, obsesyon ve nörotizm arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Türkiye'de yapılan bir çalışmada ise, ölüm kaygısının obsesyon ve paranoid düşünce ile negatif, anksiyete, kişilerarası duyarlılık, somatizasyon ve fobik kaçınma semptomları ile pozitif yönlü bir ilişkide olduğu saptanmıştır (Erdoğan ve Özkan, 2007).

Cinsiyetin, psikopatoloji ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi etkilediği düşünülmektedir. Nitekim, yapılan çalışmalar, psikopatolojisi olan kadınların psikopatolojisi olan erkeklere nazaran daha yüksek düzeyde ölüm kaygısına sahip olduklarını göstermiştir (Tanhan, 2006).

Meslek

Bazı mesleklerde ölüm anı ile daha sık karşılaşılmaktadır. Örneğin, hastanelerin acil servis ve yeni doğan bakım ünitelerinde çalışanlar, ölüm vakaları ile, diğer meslek gruplarında çalışan bireylere nazaran daha sık karşılaşabilmektedirler. Bireyin, ölümle yüzleşme deneyiminin olup olmaması, ölüm kaygısının gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Ertufan, 2008). Nitekim, yapılan araştırmalarda, ölüm olaylarının sık yaşandığı kliniklerde çalışan hemşirelerin ölüm kaygılarının, ölüm olaylarının sık yaşanmadığı kliniklerde çalışan hemşirelerin ölüm kaygılarına nazaran daha yüksek olduğu saptanmıştır (Tanrıdağ, 1998). Polis, pilot, itfaiyeci, muhasebeci, sınıf öğretmeni ve psikolog gibi farklı meslek gruplarına mensup kişilerin karşılaştırıldığı bir başka çalışmada ise, yüksek ölüm riski olan mesleklerde çalışan kişilerde (pilot, polis ve itfaiyeci) ölüm kaygısının daha düşük düzeyde olduğu bulunmuştur (Eke, 2003).

Yaşam olayları

Boşanma, çalışma koşulları, yeni bir işe başlama, işten ayrılma, yeni bir yere taşınma gibi durumlar ölüm kaygısını arttırabilmektedir. Hatta ilk beyaz saçın bile genç bireyde ölüm kaygısını arttırdığı düşünülmektedir. Nitekim, bir çalışmada, olumsuz yaşam şartları ve bu olumsuz şartlarla başa çıkma stratejileri ile ölüm kaygısı arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Mikulincer ve Florian, 1995).

Aile bireylerinden birinin kaybı da kişinin ölümle yüzleşmesine, yalnızlık duymasına ve sosyal desteğin azaldığı hissine kapılmasına neden olabilir ve dolayısıyla kişi ölüm kaygısı yaşamaya başlayabilir. Özellikle ailede kadın hastalandığı zaman, erkekler normalde kadınların yüklendikleri sorumlulukları yerine getirmeye başlamakta; bu da, erkeklerin kaygı düzeylerinin artmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, yaşanan ekonomik sorunlar da bireyin genel kaygı düzeyini arttırabilmektedir (Cimete, 2002).

Kişilik özellikleri

Yapılan araştırmalar, kişilik ile ölüm kaygısı arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Örneğin, duygulardan kolay etkilenen, kendisine ve çevresine güveni az olan, topluma uyum sağlayamayan ve sürekli gergin olan bireylerde ölüm kaygısının daha yüksek olduğu saptanmıştır (Neufeldt ve Holmes, 1979). Benzer olarak, nörotik, saldırgan ve duygusal bireylerde ölüm kaygısının daha yüksek olduğu gözlenmiştir (Frazier ve Foss-Goodman, 1988). Ayrıca, fobik reaksiyonlar ve korku bozuklukları gösteren bireylerde de ölüm kaygısı daha yüksek bulunmuştur (Kastenbaum, 2007).

Sosyokültürel özellikler, din ve dindarlık

Her kültürün, ölüm kaygısına karşı kendine özgü olarak geliştirdiği inanç, tutum ve davranış kalıpları vardır. Bu inanç, tutum ve davranışların işlevi, bireyi ölüm kaygısına karşı korumaktır. Araştırmalar, her kültürün ölümü dile getirme ve ölüme anlam yükleme konusunda farklılıklar gösterdiğini ve bazı kültürlerin ölüm kaygısını hafifletmede daha etkin olduğunu göstermiştir (Schumaker, Barraclough ve Vagg, 1988). Yapılan çalışmalarda, ölüm kaygısının, genel olarak, Doğu toplumlarında daha düşük seviyede olduğu gözlenmiştir (Abdel-Khalek, 2009).

Din ile ölüm arasındaki ilişki, tarihsel ve toplumsal süreç içinde değişiklik göstermiştir. Genel olarak dinlere bakıldığında, her dinin kendi bireylerini ölüm, yokluk ve hiçlik karşısında yaşanan kaygıya karşı koruduğu gözlenmektedir (Köknel, 1990). Sürekli mezar ziyareti yapmanın, ölüm düşüncesinin bastırılmasını engellediği ve buna bağlı olarak ölüm kaygısının artmasına neden olduğu ileri sürülmüştür. Ancak Karaca'nın (1997) yapmış olduğu çalışmada, bu görüşe ters sonuçlar bulunmuş ve bu durumun, çalışmanın yapıldığı bölgelerde dindarlığın yaygın olması ve insanların manevi değerlerine bağlı olmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür (Erdoğan ve Özkan, 2007). Özetle, yapılan çalışmalar, genel olarak dindarlık ile ölüm kaygısı arasında tutarlı bir ilişki saptayamamıştır. Bir kısım araştırma, ölüm kaygısı ile dindarlık arasında ilişki bulamazken (Templer ve Dotson, 1970; Long and Elghanemi, 1987); bir kısım araştırma, bu iki değişken arasında pozitif bir korelasyon saptamıştır (Began ve Zilli, 1982). Ölüm kaygısı ile dindarlık arasında negatif ilişki saptayan araştırmalara da rastlanmaktadır (Aday, 1984; Young ve Daniels, 1980).

Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğunda, dindarlıkla ölüm kaygısı arasında negatif yönde bir ilişki saptansa da (Tanhan, 2007); bu iki değişken arasında pozitif yönde ilişki bulan araştırmalara da rastlanmaktadır. Örneğin, Yıldız'ın (1998) çalışmasında, dindarlık düzeyi yükseldikçe, ölüm kaygısı düzeyi de yükselmiştir. Aynı araştırmada, ölüm kaygısı düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyinin de yükseldiği gözlenmiştir. Analizler sonucunda Yıldız, ölüm kaygısı ile dindarlığın karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri sonucuna varmıştır.

Dehşet Yönetim Kuramı'na göre, dindarlık ile ölümsüzlük inancı arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla, ölümsüzlük vaadinde bulunan din ve kültürlerde, ölüm kaygısının daha düşük olması beklenebilir. Bu kurama göre, dinine çok bağlı bireyler, ölüm sonrasındaki süreçte ödüllendirileceklerini yani ebedi hayata kavuşacaklarını ümit etmekte, bu umut da onları ölüm kaygısından koruyabilmektedir (Ka-Yh, 1979). Nitekim, yapılan bir çalışmada, ölüm kaygısının, Tanrı inancı ile bir ilişki taşımadığı; ölümden sonra cezalandırılma korkusu ile pozitif yönlü bir ilişkide olduğu saptanmıştır (Julie ve Kevin, 1998).

Din Kavramı

Din Kavramının Tanımı ve Din Üzerine Felsefi ve Psikolojik Tartışmalar

Bireyin yaşam biçiminin ve hayata bakış açısının şekillenmesinde dinin oldukça önemli ve etkin bir rolü vardır. Din, anlaşılması zor olaylara anlam veren veya en azından birey için bu tür olayları, belirli bir çerçevede kabul edilebilir kılan bir olgudur. İnsan hayatında özel bir önem arz eden doğum, evlenme, ergenlik törenleri, hastalık, felaket, talihsizlik ve ölüm gibi olaylar, din aracılığıyla daha anlamlı hale gelir (Holm, 2004).

Din, bugüne kadar çeşitli felsefeciler tarafından tanımlanmış ve tartışma konusu yapılmıştır. Örneğin, ünlü felsefeci Durkheim, dini, kutsal şeylere (kabul gören, onaylanan ve yasaklanan şeylere) ilişkin inanç ve uygulamalar hususunda dayanışmayı sağlayan bir sistem olarak tanımlamıştır (Akyüz, Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2008).

Durkheim, dini, kutsal şeylere ilişkin inanç ve uygulamalar bütünü olarak görmekle birlikte, toplumun temel yapı unsuru olarak da değerlendirmiştir. Kutsal şeyler (tanrılar, totemler), aslında toplumun birliğini ve bütünlüğünü temsil eden unsurlardır. İnsanların birlikte yaşamalarının, yani, sosyal hayatın bir sonucu olarak “kutsallık” kavramı ortaya çıkmış ve bu kavram, dinin özünü oluşturmuştur. Durkheim’e göre, din ne kadar sosyal bir olgu ise, toplum da o derece dini bir olgudur. İnsanlar dine inanmak ve tapınmakla, aslında kendi kendilerine ve kendi yarattıkları topluma tapınmış olurlar (Akyüz ve ark., 2008).

Schumaker (1995), dinin güdüsel kökeninde bir çatışma olduğunu iddia etmiştir. O’na göre, birey, dini öğretinin doğru ve mutlak olarak gördüğü gerçekliği, idrak yeteneğinin artmasıyla birlikte sorgulamaya başlamış; bu durum da, zamanla din ile akıl arasında bir çatışma meydana gelmesine sebep olmuştur.

Marx, dini, baskıya tabi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhu ve halkın afyonu olarak değerlendirmiştir. Marx’a göre, insanlar, anlamlandıramadıkları, açıklayamadıkları ve güçlerinin yetmediği olaylar karşısında kendilerini rahatlatmak için dini, bir araç olarak kullanırlar. Aslında din, bir aldatmacadır ve birey, bu aldatmacayı fark ettiği an, kendisini tutsak ettiği şartları ortadan kaldırmayı düşünür (Çapcıoğlu, 2008).

Beit-h Halahmi ve Argyle (1975), dini davranış, inanç ve deneyimlerin, kültürün bir parçası olduğunu ve nesilden nesile aktarıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüş,

günümüzde geniş anlamda kabul görmektedir ve bunu destekleyen birçok kanıt bulunmaktadır. Örneğin, dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan çocuklar, içinde yetiştikleri toplumun dini inanışlarını benimsemeye eğilimlidirler. Başka bir deyişle, çocuklar, ailelerinin dini inançlarını benimsemeye eğilimlidirler. Özellikle, eğer çocuk, aile bireylerinden hoşlanıyorsa ve ailesiyle yaşıyorsa, ailesinin dini inançlarını paylaşmaya daha eğilimli olmaktadır. Bununla birlikte, eğer ailenin dini inanç sistemi, şiddet kullanmayı bir zorunluluk olarak ortaya koyuyorsa, çocukların bu zorunluluğa uymanın dışında başka seçenekleri kalmayabilmektedir. Dolayısıyla, din duygusunun, diğer sosyal olgular gibi, bir öğrenme süreci sonucunda edinildiği söylenebilir (Cırhinlioğlu, 2004).

Challeye (2002) ise, dini, akıl ve gönül dini olarak iki şekilde ele almıştır. Akıl dinini benimseyen bir birey, varlığın, ölümden sonra da yaşayacağına inandığı için, ölüm karşısında duyduğu kaygıyı azaltabilir. Ancak, akıl dinini benimseyen birey, zamanla, kendi düşünce tarzını başkalarının da benimsemesi için çaba sarfetmeye başlar. Çünkü akıl dinini benimseyen bir kişi, sadece ve sadece kendisinin doğruyu bildiğine inanır. Dolayısıyla, kendi fikirlerini kabul etmeyenlere karşı zor kullanır. Gönül dini ise, Tanrı'ya olan sevgiyle açıklanır. Kısaca, akıl dini, sadece akıl ile inanmaktır ve bireyin, inancını, sadece kendisine sağladığı maddi ve manevi çıkarlar doğrultusunda değerlendirmesidir. Gönül dini ise, Tanrı'ya yürekten ve maddi ve manevi çıkar gözetmeden inanmaktır.

Psikologlar da din konusunda yazılar yazmışlardır. Freud, bu psikologların başında gelenlerinden biridir. Freud'a (2004) göre, çocuklar, tanımadıkları yabancı üstün güçlere karşı korunmasız olduklarını farkettiler an, babalarının karakter özelliklerini yükledikleri ve güven duydukları tanrılar yaratmaya başlarlar. Fromm (2006) ise, dini, bir grup tarafından kabul gören, paylaşılan ve kişiye, kendisine bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin ve bir tapınma nesnesi sunan düşünceler ve eylemler sistemi olarak tanımlamıştır.

Psikologların, din konusuna merak sarmasıyla birlikte, Psikoloji Alanı'nda bu konuya ilişkin yapılan araştırmaların sayısı hızla artmış; özellikle de din kavramının çeşitli yaş dönemlerinde nasıl bir gelişim gösterdiği, psikolojik incelemelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bir sonraki bölüm bu konuya ayrılmıştır.

Dini Gelişim Dönemleri

Çocuklukta dini gelişim

Din duygusu, yüce ve aşkın duygular arasında yer alan fitrî bir duygudur (Topçu, 1959). Yani, evrenseldir ve doğuştan mevcuttur (Kutup, 1987; Hökelekli, 1993). Başka bir deyişle, insan, Allah'a inanmaya ve dini inanç geliştirmeye elverişli bir yapıyla dünyaya gelir (Ay, 1993). Psikolojik ve pedagojik araştırmaların verileri de bu fikri doğrulamaktadır (Vergote, 1978). Yapılan araştırmalar, çocukların ruhen dine yabancı olmadıklarını ortaya koymuştur (Povet, 1958).

Çocuktaki, potansiyel olarak hazır bulunan dini duyguların teşekkülünde ve gelişiminde, çevre büyük bir etkindir. İçinde yaşanılan çevrenin özellikleri, çocuktaki dini duygunun erken veya geç yaşlarda uyanmasına neden olabilmektedir. Genellikle, dindar çevrelerde yetişen çocuklarda dini duygular daha erken yaşlarda uyanmaktadır (Yavuz, 1987).

Bebeklik evresinde, din pek fazla etkili değildir. İlk yaşlarda çocuk, birkaç kelimelik cümlelerle, kendisine öğretilen dini kavramları söyleyebilir. Ancak, bu kavramlar, çocuk için fazla bir anlam ifade etmeyebilir (Guillaume, 1945).

İlk çocukluk evresinde, dini tezahürler daha belirgin bir hal alır. Çocuk, çevresindekilerin her türlü hareketini bilinçli veya bilinçsiz olarak taklit eder. Dolayısıyla, aile fertlerinde gördüğü dini motifli davranışları da uygulamak ister (Armaner, 1980). Çevresindeki büyüklerde gördüğü dini davranışlar, ibadetler ve onlardan işittiği dini içerikli sözler, çocuğun şahsında derin izler bırakır (Peker, 1995). Bu dönemde, henüz eleştirme ve sorgulama yetilerine sahip olmadığı için çocuk, kendisine sunulanları aynen kabul eder. Kendisine anlatılan ve söylenen her şeye inanmaya yatkındır. Dolayısıyla, kendisine anlatılan dini kavramlara, öğretildikleri şekilde ve hiç itiraz etmeden inanır. Başka bir ifadeyle, bu dönemde çocuğun duyguları, düşüncelerine oranla daha baskın olduğu için, kendisine sunulan dini öğretileri, üzerlerinde akıl yürütmeden, oldukları gibi kabul eder (Hökelekli, 1993).

Bu evrede çocuk her konuda olduğu gibi, dini konularda da bir takım sorular sormaya başlar. Allah, melek, cin, şeytan, ahiret, namaz, oruç, günah, sevap, cennet ve cehennem gibi dini kavramlarla ilgili olarak büyüklerinden bilgi toplamak ister (Hökelekli, 1993).

Bu evredeki çocuğun, doğa üstü olay ve varlıklarla olan uyumu dikkate değerdir. Bu yaştaki çocuk, Allah'ı insan şeklinde tasavvur eder ve insani vasıflarla betimler (Vergote, 1978; Konuk, 1994). Çünkü, çocukta bu evrede somut düşünce hakimdir; soyut kavramları anlama kapasitesi henüz gelişmediği için, soyutu somutlaştırır. Dolayısıyla, bu evredeki çocuk için, Allah'ı tasarlamak güç değildir.

Çocuk, ileriki yaşlarda somut düşünce seviyesinden soyut düşünce seviyesine geçerek, Allah anlayışını geliştirmeye (Öcal, 1991; Bilgin, 1995) ve daha önce anlayamadığı kavramları özümsemeye başlar (Yavuz, 1992). Dolayısıyla, çocukta, yavaş yavaş bilinçli ve gerçekçi bir din anlayışı gelişir. Özellikle 7-9 yaşlar arası, dini inancın uyandığı bir dönemdir ve çocuğun akli ve ruhi gelişimine paralel olarak dine karşı ilgisinde de gelişmeler olur. Çocuk, kavramsal düşünce yeteneğini ilerlettikçe, egosantrik olan düşünme biçiminde de değişiklikler görülmeye başlar (Jersild, 1979). İlk çocukluk evresinde, Allah'ı somut yani insana ait modeller içinde tasvir eden çocuk, bu dönemde sembolik ve soyut bir anlayışla tanımlamaya başlar (Armaner, 1980).

Çocuk, son çocukluk evresinde, dinin birtakım sorularını daha rahat anlamaya ve öğrenmeye; ahlaki konuları da kendisine göre değerlendirmeye başlar. Düşünce sistemi, tenkitçi ve sorgulayıcı bir hal alır. İlk çocukluk evresinde, şüphe duymadan ve itiraz etmeden kabul ettiği davranışları, son çocukluk evresinde, akıl süzgecinden geçirdikten sonra onaylamaya başlar. Bu evrede, çocuğun dini gelişimine etki eden en önemli faktör, ailedir. Aile bireylerinin dini tutum ve davranışları, çocuğu son derece etkiler. Ancak, çevresinin genişlemesiyle birlikte, çocuğun, anne ve babasına olan bağlılığı azalmaya başlar. Okula başlamadan önce anne ve babasını model alan ve onları taklit eden çocuk, okula başladıktan sonra, özellikle öğretmenini örnek almaya çalışır. Onu otorite olarak kabul eder ve onun söylediklerine uymaya çalışır. Bu nedenle, öğretmenin davranışları ve dinle ilgili sözleri, çocuğun dini gelişimi açısından oldukça önem taşır. Ayrıca, okuduğu kitaplardan edindiği bilgiler ve zihinsel yapısındaki gelişmeler de, din şuurunun şekillenmesine katkıda bulunur (Peker, 1995).

Ergenlikte dini gelişim

Ergenlik, geleneksel değerlere şüpheyile bakıldığı, dini şuurun uyanmaya başladığı, yeni dini arayışlara geçildiği, geçici ya da uzun süreli olarak dine ilgisiz kalma ya da dini bir cemaata katılma eğiliminin görülebildiği bir dönemdir (Hökelekli, 2002).

Dini şuurun uyanması (12-14 yaş): İlk ergenlik döneminde, soyut düşünme yeteneği gelişmiş durumdadır. Genç ergen, artık, çocuklukta insan şeklinde tasvir ettiği Allah düşüncesinden tamamen kurtulmuş; eşi benzeri olmayan, her yerde hazır bulunan ve ölümsüz bir yaratıcı fikrine ulaşmıştır. Bu dönemde, gencin içinde bulunduğu aile ve arkadaş çevresi, yaşadığı tabiat olayları, okuduğu kitaplar, öğretmenleri, duyduğu dualar ve musiki parçaları ve katıldığı ibadetler dini düşüncelerinin uyanması ve gelişmesinde önemli bir rol oynar (Peker, 1993).

Bu dönemde ergen, kendisini ilgilendiren tüm konularda olduğu gibi, dini konular üzerinde de düşünür, inançlarını gözden geçirir ve dini emirler karşısında kendi durumunu tayin eder (Peker, 1993).

Dini bunalım ve şüphenin başlaması (14-18 yaş): Ergenliğin orta yaşları, diğer yönlerden olduğu gibi dini açıdan da geçici bir bunalımın yaşandığı bir dönemdir. Dini inançlarla ilgili olarak yaşanan şüphe, kararsızlık ve çatışmalar, insan hayatında en çok bu dönemde görülür.

Ergen, 17-18 yaşları arasında, duygu ve heyecan hayatının olgunlaşması ve dolayısıyla ergenlik bunalımının yatışmasıyla birlikte, dini inançlarına yönelik şüphe duymayı da bırakır (Hökelekli, 1993).

Ergenlik çağında yaşanan dini şüpheler, her zaman ergenlerin ya da gençlerin imanları üzerinde olumsuz etki meydana getirmez. Uygun şartlar altında bu şüpheler, şuurlu bir dindarlığa sahip olma konusunda ergene yardımcı olur (Hökelekli, 1993).

Orta ergenlik döneminde kendisini gösteren bağımsızlık duygusu, güçlü cinsellik güdüleri, katı akılcılık ve iradecilik ve kendi benliğini üstün tutma eğilimleri; şüphe, kararsızlık ve hatta kısa süreli inkar durumlarının yaşandığı bu geçici evreden sonra, gencin yeniden dine yönelmesinde etkin bir rol oynar. Özellikle çocukluk döneminde sağlıklı bir dini gelişim gösteren gençlerin, geçici bir kararsızlık ve bunalım evresinden sonra, dini inanç ve değerleri şuurlu bir şekilde yeniden keşfettikleri ve onlara bağlandıkları gözlenmiştir (Hökelekli, 1993).

Dini tutumların belirginleşmesi (18-21 yaş): Bu dönemde ergen, din konusunda şüphelikten sıyrılarak dini inançlarında kararlılık göstermeye başlar ve çocukluğunda kendisi için huzur kaynağı olan dini inançlara yeniden sarılır. Ancak, yine de din konusundaki problemlerini tam anlamıyla çözüme kavuşturabilmiş değildir (Hökelekli, 1993).

Bu dönemde, derin bir sezişle varlığını hissettiği Allah, gencin iç fırtınalarını dindirme kaynağı olur. Böylece, dini değerler çerçevesinde hayatını yönlendirmeye çalışan ergende, bir rahatlama, yatışma, sevinç ve güven duygusu gelişir (Hökelekli, 1993).

Ergenlik çağının son döneminde, özellikle de 18- 21 yaşlarından itibaren, gençler din ile ilgili kesin tercihlerini yaparlar. Gençlerden bir bölümü bu dönemde dini bütünüyle reddederken; büyük çoğunluğu, dine yönelim göstermektedir (Hökelekli, 1993).

Özetle, ergenlik döneminde dini gelişim üç aşamada gerçekleşir. İlk aşamada, gençte, dini şuurun uyanmasıyla birlikte Allah'a ve dini değerlere yönelim görülür. İkinci aşamada, genç, teslimiyetçi anlayışını hemen hemen tümüyle terk eder ve bütün inançlarını sorguladığı bir arayış döneminden geçer. Gencin bu şüphelerinin ardında, inançlarını reddetme niyetinden çok inançlarıyla ilgili olarak hakikate ulaşma arzusu ve ihtiyacı yatar. Üçüncü aşamada ise, her alanda olduğu gibi ruhsal alanda da dengelenme gerçekleşir ve dolayısıyla dini tutum ve davranışlarda belirgin bir yapılanma görülür. Bu dönemde ergen, dini gelişim açısından ya çocukluğun geleneksel inançlarına geri döner, ya bu inançlarını yeniden düzenleyerek şuurlu yeni bir dini yaşayışa bürünür, ya da din ile ilgili her şeye sırt çevirerek ateist veya agnostik bir kişilik geliştirir.

Yetişkinlikte dini gelişim

Genel olarak, genç yetişkinlik, bireyin belki de en az dindar olduğu dönemdir (Özbydar, 1970). Genç yetişkinlikte, her ne kadar bir kısım birey, yaşamının sonuna kadar bağlanacağı temel bir dini yapıyı inşa etmeyi başarabilse de çoğu birey, kendisine bir anlam ifade etmediği için dinden uzaklaşmakta ve hayatın diğer alanlarında ilerleme çabasına girmektedir. Bu dönemde birey, dini, ilgi alanı dışına çıkarmaya meyillidir (Armaner, 1980). Başka bir deyişle, ibadet etme ve dini toplantılara katılma gibi dini uygulamaları hayatında en aza indirmiştir (Özbydar, 1970). Bu durum, bireyin, bu genç

dönemde oldukça gerçekçi bir düşünce yapısına sahip olmasına bağlanmaktadır (Armaner, 1980).

Dönemin başında birey, kendisinin ve toplumun beklentilerini yerine getirmek için, dini uygulamalara katılmayı bırakıp hayatın diğer alanlarına yönelir. Ancak, ilk başlarda dine karşı gelişen bu ilgisizlik, 30 yaşından sonra evlenme ve anne baba olma gibi durumlarla değişir ve zamanla din, bireyin yaşamında tekrar önemli bir rol oynamaya başlar (Özbaydar, 1970). Yaş ilerledikçe, kişinin edindiği tecrübeler onu kendisiyle daha sık yüzleşmeye itebilmekte, bu da o kişide daha derin bir ruhsal yaşantıya yol açabilmektedir. Bu dönemde birey, geçmişini yeniden gözden geçirmesi (Levinson, 1986) ve kendisiyle ve çevresiyle hesaplaşması sonucunda daha bilinçli bir hale gelebilmekte, dolayısıyla, dini bir takım gerçekleri fark edip bunları içselleştirme yoluna gidebilmektedir (Hökelekli, 1998).

Özetle, yetişkinlik döneminde birey, önceleri dine uzak durmakta; ancak, hayat deneyimi kazandıkça ve aile yaşantısına girdikçe yaşamında dine de yer vermeye başlamaktadır (Armaner, 1980).

Bireyin dinsel hayatındaki bu değişimler, duygusallıktan akılcılığa doğru yol alma sonucunda gerçekleşir (Pratt, 1920). Dini olgunluğa ulaşmış yetişkinler, dini emirleri, korktukları ya da bu emirleri uygulamayı alışkanlık haline getirdikleri için değil; dindarlık bilincine sahip oldukları ve dinlerine sevgiyle bağlandıkları için yerine getirirler. Dini olgunluğa erişmek, ancak dini duyguların gelişmesi ile mümkündür (Armaner, 1980). Armaner, dini olgunluğa ulaşmak için üç evreden geçilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Kişi, ilk olarak, korku ya da yarar sağlama eğilimlerinin baskın olduğu somut bir tahlil evresinden geçer. İkinci olarak, ahlaki öğelerin yaşama katılmasıyla beliren bir soyutlama ve genelleştirme evresinden geçilir ve son olarak, dış etkilerden kurtulan din duygusunun zihinsel öğelere karışmaya başladığı en yüksek kavramlar evresine, yani dini olgunluğa erişilir.

Yetişkinlikte dini gelişime ilişkin iki teoriden söz edilmektedir. “Geleneksel Teori” olarak isimlendirilen yaklaşıma göre, 18- 30 yaşları arasında dini uygulamalarda belirgin bir azalma meydana gelmekte; 30 yaştan itibaren ise, yeniden yükselme gözlenmektedir. “Kararlılık Teorisi” ise, dini yaşayışta yaşa bağlı olarak çok az bir değişim meydana geldiğini savunmaktadır (Argyle ve Beit- Allahmi, 1975). İnsanların dini yönelimleri,

değişen toplum şartlarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Ancak, gençlik döneminde kişi, dinle çok yakın ve çok yönlü bir ilişki içerisine girer. Hayatın anlamı, insanın görev ve sorumlulukları, kimliğin tanımı gibi entelektüel konular üzerinde akıl yürütme ve duygusal ve sosyal arzuları tatmin arayışlarına girme, insanın dine yönelmesinde önemli rol oynar (Uysal, 2003).

Dindarlık

Dinin tanımlanmasında karşılaşılan güçlükler ve karışıklıklar, dindarlığın tanımlanmasında ve dindarlık tipolojilerinin belirlenmesinde de ortaya çıkmıştır. ‘Kime dindar denir?’ ‘dindar, biraz dindar, dindar değil ayrımları hangi ölçütlere göre yapılmaktadır?’ gibi sorulara, bu güne kadar çok sayıda ve farklı şekillerde yanıt gelmiştir. Örneğin, A.B.D. ve Avrupa’da konuyla ilgili yapılan psikolojik çalışmalarda, dindarlığın ölçütü olarak çoğunlukla ‘kiliseye gitme sıklığı’ dikkate alınmıştır. Bazı çalışmalar ise, dindarlığı ya iki boyutlu (iç güdümlü, dış güdümlü dindarlık) ya da çok boyutlu (inanç, bilgi, duygu, davranış, etki boyutları) açıdan incelemiştir (Yıldız, 1998). Türkiye’deki Din Psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, genellikle çok boyutlu dindarlık modeli tercih edilmiştir. Bu modele göre, dindar bir kişinin, dinine inanması (inanç boyutu), dinsel bir faaliyet sırasında din kaynaklı duygusal bir tecrübe geçirmesi (duygu boyutu), dinin getirdiği emir ve yasaklara uyması (davranış boyutu), dininin temel öğretileriyle ve kutsal metinleriyle ilgili bilgilere sahip olması (bilgi boyutu) ve bu bilgileri günlük hayatına aksettirmesi (etki boyutu) gerekmektedir (Yıldız, 1998).

Bu çalışmada, iki boyutlu (iç güdümlü ve dış güdümlü) dindarlık modeli esas alındığı için, çok boyutlu dindarlık modelinin ayrıntılarına girilmeyecektir. Bir sonraki bölümde, önce genel olarak dindarlığın tanımı yapıp dindarlığın boyutları hakkında bilgi verilecek, ardından da iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık kavramları üzerinde durulacaktır.

Dindarlığın Tanımı

Dindarlık, bireyin günlük hayatında dine verdiği önem, dine inanma ve bağlanma derecesi şeklinde tanımlanabilir. Daha açık bir ifadeyle, dindarlık, dini öğretilerin nasıl ve ne kadar uygulandığını ifade etmeye yarayan bir kavramdır (Kirman, 2004).

Dindarlığın Boyutları

Araştırmacılar, dindarlığı çeşitli şekillerde ele almışlar, farklı boyutlarda değerlendirmişler ve bu boyutlara bağlı olarak bireylerin dindarlık düzeylerini incelemişlerdir (Segady, 2006). Ünlü din araştırmacıları Glock ve Stark (1966), dindarlığı beş temel boyutta ele almışlardır.

Deneyim boyutu: Dinin, kişiye neler hissettirdiği ve kişinin, dinini ne şekilde yaşadığı ile ilgili bilgi içerir.

İdeolojik boyut: Dinin, neleri içerdiği ve dinde uyulması gereken inançların neler olduğu ile ilgili bilgi içerir.

Ritüel boyut: Dindeki emirler, yerine getirilmesi gereken davranışlar ve tapınma biçimleri hakkında bilgi içerir.

Entellektüel boyut: Dinin öğretilerini anlamaya dair bilgi içerir.

Sonuç boyutu: Dinin, bireyin hayatındaki etkilerine dair bilgi içerir.

İç GÜdümlü ve Dış GÜdümlü Dindarlık

Dindarlığın toplumsal ve bireysel olmak üzere iki boyutu vardır. Bireysel dindarlığı “din duygusu” (fitrat), “acizlik ve çaresizlik duyguları”, “entelektüel etkenler”, “bireysel gereksinimler”, “korkular” ve “toplumsal etkiler” bireysel dindarlığın kaynakları olarak sıralanabilir. Ancak bu maddelerden biri veya birkaçı bireysel yönelim eşliği ile dindarlığa kaynak olabilir. Bu kaynakların her biri farklı dindarlıkları oluşturmaktadır. Bu sebepten birey her maddeden aynı yoğunlukta etkilenemez (Kayıklık, 2002). Bu bağlamda Allport’a (2004) göre her bireyin kendine özgü dini tavrı vardır. Din her bireyin hayatında farklı etki ve yoğunluk derecesine sahiptir. Bu sebepten dindarlığın kaynakları çeşitlilik göstermektedir. Bireyde dini hissin gelişimi oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu sebeple bireysel dindarlık bakımından ortaya çıkacak farklılaşmaları doğal karşılamak gerekir.

Allport (2004) dini duyguyu; kişinin sonsuzluğa ulaşması ve yaratıcısıyla temasa geçmesi olarak açıklar. Ona göre toplumsal din ne olursa olsun kişinin kendi dini inancı daha derin anlamlar taşımaktadır. Gelecekte de aynı anlamları taşımaya devam edecektir.

Dindarlık kişinin isteklerine, değerlerine ve var oluşuna kök salmış bir olgudur. Her insanın farklı bir dini tecrübesi olduğunu savunmaktadır. (Bahadır, 2002). Çünkü her insan kendine özgü bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda Allport'a (2004) göre, her birey dini kendi varlığına uygun gerçeklerle yaşar. Bu durumu Ortadoğu ülkelerinde Cuma namazı için camiye giden müslümanları örnek göstererek açıklar. Görsel olarak grubun ibadet şekli aynı olsa da kişisel olarak bu ibadet her bireye göre farklılık göstermektedir.

Allport (1954), dindarlığı, kişilik yapısıyla ilişkilendirmek suretiyle Din Psikolojisi Alanı'na önemli katkılarda bulunmuştur. Allport, “iç güdümlü (intrinsic)” ve “dış güdümlü (extrinsic)” olmak üzere iki tip dindarıktan söz etmiştir. İç güdümlü-dış güdümlü dindarlık kavramları 1970-1980'li yıllarda Amerikan din psikolojisi deneysel araştırma paradigmlarında yaygın olarak kullanılmıştır (Hunt ve King, 1971; Meadovv ve Kahoe, 1984; Donahue, 1985).

İç güdümlü dindarıklıkta birey, yaşamın ana motiflerini dinde bulur ve diğer gereksinimleri daha önemsiz görür; bu gereksinimleri mümkün olduğunca diniyle uyumlu hale getirmeye çalışır (Allport, 1968). İç güdümlü dindarlar, kalplerini ve ruhlarını dinlerine vermiş, gerçek inananlardır (Beit-Hallahmi, 1989). Dini, çıkarları için kullanmazlar. Bu tip dindarıklıkta din, kişinin kendisini gerçekleştirmesine yardımcı olur. Sevgi, saygı, hoşgörü ve başkalarına karşı iyi niyet besleme gibi olumlu özellikler ön plandadır. Önyargı ve ayrımcılık gibi olumsuz tutumlardan uzak durulur (Yapıcı ve Kayıklık, 2005).

Dışgüdümlü dindarıklıkta ise, birey, dinini kendi çıkarları doğrultusunda kullanır ve çeşitli gereksinimleri için dinin kendisine sağladığı faydalardan yararlanır (Allport, 1968). Başka bir deyişle, bu tür dindarlar, menfaat ve saygınlık kazanabilmek amacıyla dini uygulamalara katılan sahte dindarlardır (Beit-Hallahmi, 1989). Dini, kendi amaçlarına göre algılayıp yorumlarlar (Yapıcı ve Kayıklık, 2005) ve güvenlik elde etmek, sosyalleşmek ve statü kazanmak için kullanırlar (Allport, 1968).

Dindarlığın Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi

Yaş

Yapılan araştırmalar, dindarlığın, yaşla birlikte artış gösterdiğini ortaya koymuştur. Mehmedoğlu (1999) tarafından yapılan bir araştırmada, 31-40 yaşları arasında dindarlığın düştüğü; 41 yaş ve sonrasında ise, istikrarlı bir yükselişe geçtiği saptanmıştır. Benzer bir çalışmada, Noffke ve McFadden (2001), genç yetişkinlerin din ile, ileri yaştakilere nazaran daha az ilgilendiklerini gözlemişlerdir. Ancak, Tanrı kavramı konusunda yaşlar arasında farklılık saptamamışlardır. Bu bulgu, Tanrı algısının zaman içinde durağanlaşan bir bilişsel yapıya dönüştüğünü düşündürmektedir.

Yaparel'in 1987 yılındaki çalışmasında ise, 20-40 yaşları arasındaki bireylerde inanç, partikülarizm (kendi inançlarının en doğru inançlar olduğuna inanma), ahlak, dini bilgi ve ibadetlere katılım boyutlarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamış, dua ve dini duygu boyutlarında ise, anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Aynı araştırmada, dua boyutunda, 17-22 yaş, 23-28 yaş, 29-33 yaş ve 34-40 yaşları arasındaki bireylerde anlamlı farklılıklar görülmüş, bu boyutta en yüksek ortalama 29-33 yaş aralığında gözlenmiştir. Bu boyuttaki ortalamalardaki düşüşler 23-28 ve 34-40 yaş aralığında ortaya çıkmıştır. Dini duygu boyutunda ise, genel olarak yaşla birlikte bir artış gözlenmiştir.

Cinsiyet

Din Psikolojisi Alanı'nda yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen tutarlı bulgulardan biri, kadınların erkeklerden daha dindar olduğu şeklindedir. Bu bulguya, tüm gelişim dönemlerinde (çocukluk, ergenlik, genç, orta ve ileri yetişkinlik) (Batson, Schoenrade ve Ventis, 1993) ve Amerika, Avustralya, Kanada gibi Hristiyan geleneğin hakim olduğu ülkelerde rastlanmıştır (DeVaus ve McAllister, 1987; Beit- Hallahmi ve Argyle, 1997; Chatters, Taylor ve Lincoln, 1999).

Hristiyan kültürlerde yapılan araştırmalar, genel olarak, kadınların, dini etkinlikte bulunma, dua etme, kiliseye gitme, dini inanç ve tutumlar, dini yönelimler ve kutsal kitap okuma gibi dindarlık boyutlarında, erkeklerden daha yüksek puanlar aldıklarını göstermiştir (Donahue, 1985; DeVaus ve McAllister, 1987; Gallup Report, 1987;

Wuthnow, 1988; Cornwall, 1989; Davis ve Smith, 1991; Wright, Frost ve Wisecarver, 1993; Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997; Gallup ve Lindsay, 1999; Maltby ve Day, 2004).

Öğrencilerle yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar vermiştir. 6. sınıf öğrencilerinin yer aldığı boylamsal bir araştırmada, kızların, Tanrı'nın varlığına inanç düzeylerinin ve kutsal kitap okuma oranlarının erkeklerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (Greer, 1990). Amerikalı ergenlerle yapılan bir çalışmada, Tanrı'ya yakın olma hissi, dua etme sıklığı ve bireyin yaşamında dinin önemini içeren dindarlık boyutlarında kızlar erkeklerden anlamlı düzeyde daha yüksek puan almışlardır (Nelsen ve Potvin, 1981). Üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmalarda ise, Tanrı'ya inanma ve Tanrı'ya yakınlık hissetme öznel yaşantısı (Low ve Handal, 1995) ve dini inançların gücü boyutlarında (Poulson, Eppler, Satterwhite, Wuensch ve Bass, 1998) kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek puanlar aldıkları gözlenmiştir.

Müslüman ülkelerde yapılan çalışmalarda, genel olarak, erkeklerin camiye gitme oranı, kadınlarınkinden daha yüksek çıkmıştır. Kadınlar ise, dindarlığın diğer boyutlarında erkeklerden daha yüksek puanlar almışlardır (Low ve Handal, 1995).

Türkiye'de dindarlık ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan araştırmalar ise, farklı bulgularla sonuçlanmıştır. Yapıcı (2007), 634 üniversite öğrencisiyle yaptığı araştırmasında, dinin etkisini hissetme, dua etme, tevbe etme, dine önem verme ve dindarlık algısı boyutlarında kadınların erkeklerden daha yüksek puanlar aldıklarını gözlemiştir.

Benzer olarak Yoğurtcu da (2009) 300 yetişkinle yaptığı araştırmasında, kadınların erkeklere oranla daha dindar olduklarını bulmuştur. Diğer taraftan, Onay (2004) ve Yıldız (2006), yaptıkları çalışmalarda, erkeklerin dini tutum düzeylerinin, kadınlardan kıyasla daha yüksek olduğunu saptamışlardır. İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile yapılan diğer bir çalışmada, "sosyal hayatta dinin etkisini hissetme" bakımından, erkekler ile kadınlar arasında anlamlı bir fark elde edilememiştir (Yapıcı ve Zengin, 2003). Benzer olarak, Yıldız (1998), üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmasında, erkeklerin dindarlık puanlarının kadınlara oranla anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Ölüm Kaygısı ve Dindarlık

İç GÜdümlü ve Dış GÜdümlü Dindarlık İle Ölüm Kaygısı Üzerine Araştırmalar

Yapılan araştırmalar, ölüm kaygısı ile içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık arasında bağlantı olduğunu ortaya koymuştur (Koenig ve ark., 2001). Magni, 1973 yılında yaptığı çalışmada, ölüm kaygısı ile dışgüdümlü dindarlık arasında pozitif, içgüdümlü dindarlık arasında ise negatif bir ilişki bulmuştur. Benzer şekilde, Harding, Flannelly, Weaver ve arkadaşlarının (2007) dindarlığın ölüm kaygısı ve ölümü kabullenme üzerine etkisi konulu 130 katılımcıyla birlikte yaptığı çalışmada, iç güdümlü dindarlıkla ölüm kaygısı arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Thornston ve Powell'da (1990) 18-88 yaşları arasında ki 346 birey üzerinde yaptıkları araştırmada, içgüdümlü dindarlık ile ölüm kaygı arasında negatif yönde ilişki saptamışlardır. Chui'n'de (2009) 320 kişi ile yaptığı araştırmasında, iç güdümlü dindarlık ile ölüm kaygısı arasında negatif bir ilişki bulunmuş; ancak, dış güdümlü dindarlık ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır.

Benzer olarak, Kahoe ve Dunn (1975), ölüm kaygısı ile içgüdümlü dindarlık arasında negatif bir ilişki gözlemişler; ancak, dışgüdümlü dindarlık ile ölüm kaygısı arasında önemli bir ilişki bulamamışlardır. Bolt ise, 1977 yılındaki çalışmasında, dışgüdümlü dindarlık ile ölüm kaygısı arasında pozitif bir ilişki saptamıştır. Aynı çalışmada, ahiret inancı ile dış güdümlü dindarlık arasında da yüksek bir ilişki bulunmuştur. İçgüdümlü dindarlık ise, ölüm kaygısıyla ilişkili çıkmamış, fakat ahiret inancı ile ters yönde ilişkili bulunmuştur.

Kısaca, Hıristiyan ülkelerinde yapılan araştırmalar, dışgüdümlü dindarlığın ölüm ve ölüm kaygısı ile pozitif; yaşam amacı, yaşam doyumu ve içsel motivasyon ile negatif yönde ilişkide olduğunu ortaya çıkarmıştır (Donahue, 1985).

Ayrıca, yapılan çalışmalar, içgüdümlü-dışgüdümlü dindarlık ile cinsiyet arasında da ilişki olduğunu göstermiştir. Bir kısım araştırma, kadınların, içgüdümlü dindarlıkta erkeklere nazaran daha yüksek puanlar aldıklarını ortaya koyarken (Rowatt ve Schmitt, 2003); bir kısım araştırma, kadınların, dışgüdümlü dindarlığa erkeklere nazaran daha eğilimli olduklarını saptamıştır. Örneğin, Pierce ve arkadaşları (2007), 118'i erkek ve 257'si kadın olmak üzere, toplam 375 lise ve üniversite öğrencisiyle yaptıkları çalışmalarında, kadınların dışgüdümlü dindarlık puanlarının erkeklerinkinden daha

yüksek olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, kadınların erkeklere nazaran içgüdümlü dindarlıkta daha yüksek puanlar aldıklarını; ama, dışgüdümlü dindarlık açısından kızlarla erkekler arasında anlamlı bir fark olmadığını bildiren araştırmalar da mevcuttur (Baither ve Saltzberg, 1978).

Ülkemizde, ölüm kaygısı ile içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar sınırlı sayıdadır. Kıraç (2007) tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan bir araştırmada, dindarlık eğilimi ile ölüm kaygısı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, katılımcıların, ölüm kaygılarının arttıkça, dindarlık eğilimi puanlarının, dışgüdümlü dindarlık eğilimine doğru azaldığı gözlenmiştir. Aynı araştırmada, kadın ve erkek öğrencilerin Allport ve Ross'un (1967) Dindarlık Yönelimi Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, "Ölüm Kaygısı Ölçeği" (Templer, 1970) ve "Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği"ni (Gorsuch ve Venable, 1983) kullanarak, bir grup üniversite öğrencisinin "ölüm kaygısı puanları" ile "dini yönelim puanları" arasında bir ilişki olup olmadığını incelemeyi amaçlamıştır

Dindarlığın ölüm kaygısı üzerinde önemli etkilere sahip olduğu ileri sürülmüş (Koenig ve ark., 2001); özellikle, dini yönelimin (içgüdümlü ve dışgüdümlü dindar olmanın), dindarlığın ölüm kaygısıyla olan ilişkisinin yönünü belirlemede büyük rol oynayabileceğine ilişkin görüş bildirilmiştir. Nitekim, Allport ve Ross'un (1967) Dini Yönelim Ölçeği ve bu ölçekten türemiş olan ölçekleri [Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği (Gorsuch ve Venable, 1983)] çalışmalarında kullanan Hıristiyan araştırmacılar, ölüm kaygısıyla içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık arasında pozitif ve negatif yönde sıkı ilişkiler saptamışlardır (Koenig ve ark., 2001).

Yurtdışında, Allport ve Ross'un (1967) Dini Yönelim Ölçeği ya da bu ölçekten türemiş olan ölçekleri [Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği (Gorsuch ve Venable, 1983)] kullanarak ölüm kaygısıyla dini yönelim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar olmasına karşın (Koenig ve ark., 2001), Türkiye'de bu testlere dayalı olarak yapılmış ölüm kaygısı araştırmaları (Kıraç, 2007) oldukça sınırlı sayıdadır. Dolayısıyla, bu

çalışmadan elde edilen sonuçlar, başka kültürlerde bu konuya ilişkin yapılmış araştırmaların bulgularıyla karşılaştırma yapma imkanı sağlayacaktır.

Alt Problem Başlıkları:

1. Üniversite öğrencilerinin iç güdümlü dindarlıkları ile ölüm kaygıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Üniversite öğrencilerinin dış güdümlü dindarlıkları ile ölüm kaygıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Kadın ve erkek katılımcıların iç güdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Kadın ve erkek katılımcıların dış güdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Kadın ve erkek katılımcıların ölüm kaygısı ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir fark var mıdır?

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Tarama modelleri, "geçmişte ya da hala var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu modellerle önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkmadan gözlemleyebilmektir" (Karasar, 2012: 77). İlişkisel tarama modelleri ise, "iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/ya da derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir" (Karasar, 2012: 81). Bu tez çalışması, betimsel bir araştırmadır ve ilişkisel tarama modeline dayanmaktadır.

Örnekleme

Bu araştırmaya, 74'ü kadın (%53) ve 66'sı erkek (%47) olmak üzere, toplam 140 üniversite öğrencisi dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş aralığı 19-26 ve ortalama yaşları 22.4'tür. Katılımcıların 127'si (%91) devlet üniversitelerine, 13'ü ise (%9) vakıf üniversitelerine kayıtlı bulunmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin 70'i (%50) İlahiyat Fakültesi'ne, 70'i ise (%50) diğer fakültele devam etmektedir. Araştırmaya katılan 3 öğrencinin (%2) babası okumamış olup, 26 öğrencinin (%19) babası ilkokul, 15 öğrencinin (%11) babası ortaokul, 34 öğrencinin (%24) babası lise, 56 öğrencinin (%40) babası üniversite, 6 öğrencinin (%4) babası da yüksek lisans diplomasına sahiptir.

Araştırmaya katılan 3 öğrencinin (%2) annesi okumamış olup, 54 öğrencinin (%39) annesi ilkokul, 7 öğrencinin (%5) annesi ortaokul, 36 öğrencinin (%26) annesi lise, 34 öğrencinin (%24) annesi üniversite, 6 öğrencinin (%4) annesi de yüksek lisans diplomasına sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, katılımcıların, ölüm kaygı düzeylerini belirlemek için Templer'in (1970) Ölüm Kaygısı Ölçeği ve dindarlık eğilimlerini belirlemek için ise, Gorsuch ve Venable'in (1983) Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca,

katılımcılardan, cinsiyetini öğrenmek amacıyla Kişisel Bilgi Formu'nu da doldurmaları istenmiştir.

Ölüm Kaygısı Ölçeği (The Death Anxiety Scale)

Ölüm Kaygısı Ölçeği (Templer, 1970), bireylerin ölümle ilgili tutumlarını; ölüm, ölüm sonrası ve ölümün farklı şekilleri ile ilgili kaygılarını ölçmek için geliştirilmiş bir ölçektir. Ölçekte 15 madde bulunmaktadır ve katılımcılardan, bu maddelere "doğru" ya da "yanlış" şeklinde yanıt vermeleri beklenmektedir (Scanish ve McMinn, 1999). 10., 11., 12., 13., 14. ve 15. maddeler ters maddelerdir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan ise 15'tir. Ölçekten alınan yüksek puan, ölüm kaygısı düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (Kıraç, 2007).

Güvenirlilik çalışmaları yapmak amacıyla ölçek, 31 üniversite öğrencisine 3 hafta aralıkla iki kez uygulanmış ve iki test arasındaki korelasyon .83 olarak hesaplanmıştır. Testin iç tutarlık korelasyon değeri ise, .76 olarak belirlenmiştir (Scanish ve McMinn, 1999). Bu tez çalışmasında ise, Ölüm Kaygısı Ölçeği'nin (Templer, 1970) güvenirlik katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır.

Geçerlik çalışmaları yapmak amacıyla, 77 üniversite öğrencisine Ölüm Kaygısı Ölçeği (Templer, 1970) ile birlikte Ölüm Korkusu Ölçeği (Fear of Death Scale) (Boyar, 1964) ve Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI) (Minnesota Multiphasic Personality Inventory) uygulanmıştır. Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri, Manifest Anksiyete Ölçeği (Manifest Anxiety Scale), Welsh Anksiyete Ölçeği (the Welsh Anxiety Scale) ve Welsh Anksiyete İndeksi (the Welsh Anxiety Index) adı altında 3 anksiyete ölçeği içermektedir. Analizler sonucunda, Ölüm Kaygısı Ölçeği'nin, Ölüm Korkusu Ölçeği ile olan korelasyonu .74; Manifest Anksiyete Ölçeği ile olan korelasyonu .39; Welsh Anksiyete Ölçeği ile korelasyonu .36 ve Welsh Anksiyete İndeksi ile olan korelasyonu ise .18 olarak hesaplanmıştır. Ölüm Kaygısı Ölçeği'nin, bu üç anksiyete ölçeği ile düşük bir korelasyon içinde olması, bu ölçeğin spesifik olarak kaygıyı değil, ölüm kaygısını ölçtüğünü düşündürmektedir (Scanish ve McMinn, 1999).

Ölüm Kaygısı Ölçeği'ni (Templer, 1970), Şenol (1989), Türkçeye çevirmiş ve ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarını yapmıştır. Yaptığı güvenirlik çalışmasında, test-tekrar test güvenirlik katsayısını .86 olarak hesaplamıştır (akt., Kıraç, 2007). Yapılan bir

çalışmada (Yaparel ve Yıldız, 1998), Ölüm Kaygısı Ölçeği'nin Beck Depresyon Ölçeği ile korelasyonu .24, Durumluk Kaygı Ölçeği ile korelasyonu .19, Sürekli Kaygı Ölçeği ile korelasyonu .40 ve Templer Ölüm Depresyonu Ölçeği ile korelasyonu ise .77 olarak hesaplanmıştır. Ölüm Kaygısı Ölçeği Ek-III'de verilmiştir.

Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği (Age Universal Religious Orientation Scale)

Bu ölçek, Gorsuch ve Venable (1983) tarafından, Allport ve Ross'un (1967) İçgüdümlü ve Dışgüdümlü Dindarlık Yönelimi Ölçeği'nin yeniden revize edilmesiyle oluşmuştur ve iki farklı dini yönelimi ya da dindarlığı ölçen iki ayrı alt testten meydana gelmektedir [içgüdümlü (intrinsic orientation) ve dış güdümlü dindarlık (extrinsic orientation)]. Adından da anlaşılacağı gibi, ölçek, hem çocuklara hem de büyüklere uygulanabilmektedir (Hill, 1999).

Ölçek, toplam 20 maddeden oluşmaktadır ve cevaplar 'beşli likert tipi'nde değerlendirilmektedir. "1" kesinlikle katılmıyorum "5" ise, kesinlikle katılıyorum ifadesini temsil etmektedir. Ölçekteki, "1, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 16 ve 19" numaralı maddelerden oluşan toplam 9 madde içgüdümlü dindarlığı; "2, 3, 4, 8, 10, 13, 14, 15, 17, 18 ve 20" numaralı maddelerden oluşan toplam 11 madde de dışgüdümlü dindarlığı ölçmektedir. İçgüdümlü dindarlığı ölçen alt testten alınabilecek en düşük puan 9, en yüksek puan ise 45'tir. Dışgüdümlü dindarlığı ölçen alt testten alınabilecek en düşük puan 11, en yüksek puan ise 55'tir (Hill, 1999).

Güvenirlik çalışmaları yapmak amacıyla ölçek, gönüllü Protestan katılımcılara uygulanmış ve bunun sonucunda, dışgüdümlü dindarlığı ölçen alt test için iç tutarlık katsayısı .66; içgüdümlü dindarlığı ölçen alt test için ise, iç tutarlık katsayısı.73 olarak hesaplanmıştır (Hill, 1999). Bu tez çalışmasında ise, içgüdümlü dindarlığı ölçen alt testin güvenilirlik katsayısı .86; dışgüdümlü dindarlığı ölçen alt testin güvenilirlik katsayısı ise, .81 olarak hesaplanmıştır.

Gorsuch ve Venable'ın (1983) Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği ile Allport ve Ross'un (1967) İçgüdümlü ve Dışgüdümlü Dindarlık Yönelimi Ölçeği'nin maddelerarası korelasyon katsayıları .34 ila .78 arasında bulunmuştur. Ayrıca, iki ölçeğin alt testleri arasında korelasyonlar kurulmuş; içgüdümlü dindarlığı ölçen alt test

için korelasyon katsayısı .90, dışgüdümlü dindarlığı ölçen alt test için ise korelasyon katsayısı .79 olarak hesaplanmıştır (Hill, 1999).

Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği (Gorsuch ve Venable, 1983), Kötehne (1999) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölüm Kaygısı Ölçeği Ek-I'de verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Bu formla katılımcılardan cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf gibi bilgiler edinilmeye çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması

Tez çalışmasını yapan araştırmacı, öncelikle çalışmaya katılan öğrencilere, araştırmanın amacı ve nasıl yürütüleceği hakkında bilgi vermiştir. Sadece gönüllü olan öğrenciler çalışmaya dâhil edilmiş ve çalışmaya katılanlardan, “Ölüm Kaygısı Ölçeği (Templer, 1970),” “Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği (Gorsuch ve Venable, 1983)” ve “Kişisel Bilgi Formu”nu evlerinde doldurmaları istenmiştir. Öğrenciler, testleri, evde tamamladıktan sonra araştırmacının kendisine teslim etmişlerdir. Dürüst cevaplar verebilmeleri amacıyla, katılımcılara araştırma esnasında kimlik bilgilerini öğrenmeye yönelik sorular sorulmamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Verilerin Analizi

Ölçeklerden elde edilen veriler SPSS 20.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği'nden; ölçeklerden alınan ortalama puanların karşılaştırılmasında ise, Bağımsız Örneklem t-test Metodu'ndan yararlanılmıştır.

Dindarlık Yönelimi ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

1. Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Metodu kullanılarak, Dindarlık Yönelimi Ölçeği'nin içgüdümlü dindarlığı ölçen alt testinden alınan puanlarla Ölüm Kaygısı Ölçeği'nden alınan puanlar arasındaki korelasyon hesaplanmıştır. Buna göre, içgüdümlü dindarlık yönelimi ile ölüm kaygısı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.57, p < .05$).

2. Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Metodu kullanılarak, Dindarlık Yönelimi Ölçeği'nin dışgüdümlü dindarlığı ölçen alt testinden alınan puanlarla Ölüm Kaygısı Ölçeği'nden alınan puanlar arasındaki korelasyon hesaplanmıştır. Buna göre, dışgüdümlü dindarlık yönelimi ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır ($r = .05, p > .05$).

Dindarlık Yönelimi ile Cinsiyet Değişkenine Yönelik Bulgular

Tablo 1: Cinsiyete Göre İçgüdümlü Dindarlık Yönelimi Alt Ölçeği'nden Alınan Ortalama Puanların Karşılaştırılması

Cinsiyet	<i>N</i>	<i>X</i>	<i>Ss</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	
İçgüdümlü Dindarlık Yönelimi Alt Ölçeği	Kadın	74	36,4	7,7	0,458	137	0,648
	Erkek	66	35,9	5,7			

3. Bağımsız Örneklem t-test Metodu kullanılarak, kadın ve erkeklerin içgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Kadın ve erkek katılımcıların içgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>.05$).

Tablo.2: Cinsiyete Göre Dışgüdümlü Dindarlık Yönelimi Alt Ölçeği'nden Alınan Ortalama Puanların Karşılaştırılması

Cinsiyet	<i>N</i>	<i>X</i>	<i>Ss</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	
Dışgüdümlü Dindarlık Yönelimi Alt Ölçeği	Kadın	74	29,6	3,5	-2,952	137	0,004
	Erkek	66	29,6	3,5			

4. Bağımsız Örneklem t-test Metodu kullanılarak, kadın ve erkek katılımcıların dışgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Kadın ve erkek katılımcıların dış güdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<.05$). Erkek katılımcıların

dışgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar, kadın katılımcıların dışgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlardan anlamlı derecede daha yüksektir.

Ölüm Kaygısı ile Cinsiyet Değişkenine Yönelik Bulgular

Tablo.3: Cinsiyete Göre Ölüm Kaygısı Ölçeği'nden Alınan Ortalama Puanların Karşılaştırılması

Cinsiyet	<i>N</i>	<i>X</i>	<i>Ss</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	
Ölüm Kaygısı Ölçeği	Kadın	74	7,67	1,64	-1,59	138	0,113
	Erkek	66	8,13	1,77			

5. Bağımsız Örneklem t-test Metodu kullanılarak, kız ve erkeklerin Ölüm Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı anlaşılmasına çalışılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre, kız ve erkek öğrencilerin Ölüm Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ortalama puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > .05$).

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMA

Bu tez çalışmasında, Templer'ın (1970) Ölüm Kaygısı Ölçeği ile Gorsuch ve Venable'ın (1983) Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği kullanılarak, 140 kişiden oluşan bir grup üniversite öğrencisinin ölüm kaygısı puanlarıyla iç güdümlü ve dış güdümlü dini yönelim puanları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Ölüm kaygısının, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını etkilediği ve dindarlığın, ölüm kaygısını hafifleten önemli faktörlerden biri olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim, yapılan araştırmalar, ölüm kaygısının genel olarak dindarlıkla yakından ilişkili olduğunu ve dini yönelimin (içgüdümlü ya da dışgüdümlü dindarlık yöneliminin), dindarlığın ölüm kaygısıyla olan ilişkisinin yönünü belirlemede etkili olabileceğini göstermiştir (Koenig ve ark., 2001).

Bulgularımız incelendiğinde, içgüdümlü dindarlık yönelimi ile ölüm kaygısı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kıraç (2007), Magni (1973), Kahoe ve Dunn (1975), Chuin (2009), Harding, ve ark. (2007), Thornston ve Powell'in (1990) araştırmalarında da benzer şekilde ölüm kaygısı ile içgüdümlü dindarlık arasında negatif yönde bir ilişki saptanmıştır.

Bu bulgunun nedeni, içgüdümlü dindarların, dinlerini içselleştirmiş olmaları ve dolayısıyla (ölüm ve diğer kaygı yaratabilecek konularla ilgili olarak) dinlerine sığınıp dinlerinden huzur sağlamaları olabilir (Allport, 1968). Ayrıca, literatür taraması kısmında değinildiği gibi, ölüm kaygısının, genel olarak, Müslüman toplumlarında yaşayan bireylerde daha düşük seviyelerde olduğuna ilişkin araştırma sonuçları da mevcuttur (Abdel-Khalek, 2009).

Literatürde genel olarak, ölüm kaygısı ile dışgüdümlü dindarlık arasındaki ilişkinin yönü pozitif olarak bildirilmiş (Magni, 1973; Bolt, 1977); az sayıda araştırmada ise dışgüdümlü dindarlık ile ölüm kaygısı arasında önemli bir ilişki bulunamamıştır (Kahoe ve Dunn, 1975; Chuin, 2009). Yaptığımız bu araştırmada da, dış güdümlü dindarlık ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır

Dini yönelim ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların bir kısmında,

kadınların içgüdümlü dindarlık yönelimi puanları erkeklerinkinden daha yüksek çıkarken (Rowatt ve Schmitt, 2003); bir kısım araştırmada, kadınlar, dışgüdümlü dindarlıkta erkeklere göre daha yüksek puanlar almışlardır (Pierce ve ark., 2007). Ülkemizde ise, Kıraç (2007), kadın ve erkek öğrencilerin dini yönelim puanları arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Bu araştırmada ise, kadın ve erkek katılımcıların içgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı bir fark çıkmamış; ancak, erkek katılımcıların dışgüdümlü dindarlık yönelimi alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar, kadın katılımcıların aldıkları ortalama puanlardan daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgunun, Kıraç'ın sonuçlarıyla kısmen tutarlı olduğu söylenebilir.

Araştırmamızda kadın ve erkek katılımcıların ölüm kaygısı ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmamaktadır. Ülkemizde yapılan araştırmalar da dahil olmak üzere literatürde çoğu araştırma, kadınlarda ölüm kaygısının erkeklere nazaran daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır (Templer, Ruff ve Franks, 1971; Lester, 1972; Iammarino, 1975; Yıldız, 1998; Kıraç, 2007). Ancak ölüm kaygısı ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların bir kısmı da, bu araştırmanın sonuçlarıyla benzer olarak, cinsiyet faktörü ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır (Middleton, 1936; Kalish, 1963).

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışmaya, sadece üniversite öğrencileri dahil edilmiştir. Dolayısıyla, bu araştırmanın sonuçları, Türkiye'deki diğer gruplara ve farklı yaş aralığındaki bireylere genellenemez. Ayrıca, bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, diğer ülkelere de genellenemez.

İLERİDE YAPILACAK ÇALIŞMALAR İÇİN ÖNERİLER

Hristiyan ülkelerinde, dini yönelim ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar çok olmasına karşın (Koenig ve ark., 2001), ülkemizde ve diğer Müslüman ülkelerde bu konuya ilişkin yapılan çalışmalar (Kıraç, 2007) henüz yeterli sayıda değildir. Kültürlerarası kıyaslama yapabilmek açısından, ülkemizde ve diğer Müslüman kültürlerde bu konuyla ilgili araştırmaların yaygınlaşmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca, farklı

yaş gruplarının aynı anda kıyaslandığı araştırmalar da, dini yönelim ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin gelişimsel açıdan incelenebilmesi açısından önemlidir.

SONUÇ

Allport ve Ross'un Dini Yönelim Ölçeği (1967) ve bu ölçekten türemiş ölçekleri [Her Yaş İçin Uygun Dindarlık Yönelimi Ölçeği (Gorsuch ve Venable, 1983)] kullanarak ölüm kaygısı ile dini yönelim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, ölüm kaygısıyla içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık arasında pozitif ve negatif yönde anlamlı ilişkiler bulmuşlardır (Koenig ve ark., 2001). Türkiye'deki bir grup üniversite öğrencisiyle yürütölen bu tez çalışmasının bulgularının bir kısmı literatürdeki araştırma sonuçlarıyla tutarlık göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Abdel-Khalek, A.M. (2004). The Arabic Scale of Death Anxiety (ASDA): Its Development, Validation, and Results in Three Arab Countries. *Death Studies*, 28, 435-457.
- Abdel-Khalek M.A. and A. Kuwait (2005). Death Anxiety In Clinical And Non-Clinical Group. 29: 251-259.
- Aday, R.H. (1984). Belief in afterlife and death anxiety: Correlates and comparisons. *Omega Journal of Death and Dying*, 15, 67-75.
- Akça, F. ve İ.A. Köse (2008). Ölüm Kaygısı Ölçeğinin Uyarlanması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 11, 7-16.
- Alkan, A.T. (1999). Bir Düğün Gecesi Denemesi, *Düşünen Siyaset, Esin Sanat Felsefe Yayıncılık*, Sayı: 4, Yıl:1, ss.25-31.
- Allport, G.W. (1950) *The individual and his religion: a psychological nterpretation*. New York: Macmillan.
- Allport, G.W. ve J.M. Ross (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
- Allport, G.W. (2004). *Birey ve Dini*, Çev. B. Sambur, Elis Yayınları, Ankara.
- Aries, P. (1991). *Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları*. (Çev.: Kılıçbay MA). Ankara: Gece Yayınları.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Aydın, M. (1999). *Din Felsefesi*. 7. Baskı. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Baither, R.C. and L. Saltzberg (1978). Relationship between religious attitude and rational thinking. *Psychological Reports*, 43, 853-854.
- Bassett J.F. (2007). Psychological defenses against death anxiety: Integrating terror management theory and Firestone's seperation theory. *Death Studies*, 31:727-750.
- Bauman Z. (2000). *Ölüm ve Ölümsüzlük ve Diğer Yaşam Stratejileri*. In: Demirdöven N, Ed. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayyigit, M. (1989). Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bergin, A.E., K.S. Masters, ve P.S. Richards. (1987). Religiousness and mental health reconsidered: a study of an intrinsically religious sample. *Journal of Counseling Psychology*, 34, 197-204.
- Black D. (1994). Psychological reactions to life threatening and terminal illnesses and bereavement. M Rutter, E Taylor, VL Herso (Eds.), *Child and Adolescent Psychiatry*, London, Blackwell Science, ss: 776-793.
- Bond C.W. (1997). Religiosity, age, gender and death anxiety. Erişim: (www.dunamai.com/fddyq/fddyq.htm). Erişim tarihi: 23.05.2012.
- Carpenito-Moyet L.J. (2008). *Handbook of nursing diagnosis*. Philadelphia: Lippincott, Williams and Wilkins.
- Cevizci, A. (1997). *Felsefe Sözlüğü*. 2. Baskı. Ankara: Ekin Yayınları.
- Christian J.L. (1981). *Philosophy: An introduction to the art of wondering*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Cicirelli, V.G. (2002). Fear of death in older adults: predictions from terror Management.
- Cimete, G. (2002). *Yaşam Sonu Bakım*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Conte H.R., M.B. Weiner, R. Plutchik. (1998). Measuring death anxiety: Conceptual psychometric and factor analytic aspects. *Journal of Personality and Social Psychology*; 43: 775-785.
- Cotter, R.P. (2003). High risk behaviors in adolescence and their relationship to death anxiety and death personifications. *Omega: Journal of Death & Dying*, 47(2): 119-137.
- Cotton C.R., L.M. Range. (1990). Children's death concepts: relationship to cognitive functioning, age, experience with death, fear of death, and hopelessness. *J Clin Child Psychol*, 19:123-127.
- Csikszentmihalyi M. (2005). *Mutluluk Bilimi*, In: Akbas SK.
- Çelik, C. (2002). Şehirleşme ve Din. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çevik, Ş. (2005). Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 3(9), 89-117.
- Çobanlı, C., A. Salt. (2001). *Dharma Ansiklopedisi*. İstanbul: Dharma Yayınları.
- Depaola S.J., M. Griffin, J.R. Young. (2003). Neimeyer. Death anxiety toward the elderly among older adults: the role of gender and ethnicity. *Death Studies*, 27: 335-354.

Doğan, M. (1982). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Birlik Yayınları.

Dougherty K., D.I. Templer, R. Brown. (1986). Psychological states in terminal cancer patients as measured over time. *Journal of Counseling Psychology*; 33(3): 357-359.

Dökmen U. (2003). *Evrenle Uyumlaşma sürecinde var olmak, gelişmek uzlaşmak*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Eke, S. (2003). Farklı Mesleklerde Çalışanların Ölüm Kaygılarının Karşılaştırılması. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ekici, B., S. Özdemir. (2003). Yaşlı bireyin sağlık ve evde bakım durumlarının değerlendirilmesi, *Hemşirelik Forumu*, 6 (4): 27-36.

Ekşi A. (1999). *Çocukta ölüm algısı ve terminal dönemde hasta çocuk*. A Ekşi (Ed.), Ben Hasta Değilim, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Elkins, G.R., A.F. Fee. (1980). Relationship of Physical Anxiety to Death Anxiety and Age, *The Journal of Genetic Psychology*, 137, 147-158.

Erden, G. (2002). Ölüm sürecinde olan çocuk: Ölümü kabul ve tedavi sürecinde etkili yardım. *Kriz Dergisi*, 10:19-27.

Erdoğan, A. and M.G. Karaman. (2008). Kronik ve ölümcül hastalığı olan çocuk ve ergenlerde ruhsal sorunların tanınması ve yönetilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9:244-252.

Erdoğan, M.Y. (2008). Predicting Death Anxiety by Psychological Dispositions of Individuals from Different Religions. *Erciyes Medical Journal*. 30 (2), 84-91.

Erdoğan M.Y. ve M. Özkan. (2007). Farklı Dini İnanışlardaki Bireylerin Ölüm Kaygıları İle Ruhsal Belirtiler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(3): 171-179.

Ertufan H. (2008). Hekimlik uygulamalarında ölümle sık karşılaşmanın ölüm kaygısı üzerine etkisi. *Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Feifel, H., A.B. Branscomb. (2003). Who's afraid of death?. *Journal of Abnormal Psychology*, 81(3): 282-288.

Firestone, W.R. (1993). Individual Defenses Against Death Anxiety. *Death Studies*; 17: 497-515.

Frankl, V.E. (1973). *The Doctor&The Soul: From Psychotherapy to Logotherapy*. New York: Vintage Books.

Frankl, V.E. (1996). *Duyulmayan anlam çılgınlığı-Psikoterapi ve Hümanizm*. (Çev: S.

- Budak). Ankara: Öteki Yayınevi (Özgün kitap 1978 yılında yayımlandı).
- Frazier P.H., D. Foss-Goodman. (1988-1989). Death anxiety and personality: are they truly related?. *Omega: The Journal of Death and Dying*; 19(3): 265-274.
- Freud, S. (1992). *Endişe*. Çev: Leyla Özcengiz. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Freud, S. (1995). *Uygarlık, Din ve Toplum*. Ankara: Öteki Yayınları.
- Freud, S. (1999). *Sanat ve Edebiyat*. (Çev: E. Kapkın, A.T. Kapkın). İstanbul: Payel Yayınevi. (Özgün kitap 1990'da yayımlandı).
- Fromm, E. (1994). *Kendini Savunan İnsan* (Çev.: Necla Arat). İstanbul: Say Yayıncılık.
- Fromm, E. (1995). *Sahip Olmak ya da Olmak*. (Çev: A. Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi. (Özgün kitap 1976 yılında yayımlandı).
- Fortner B.V., Neimeyer R.A. (1999). Death anxiety in older adults: A quantitative review. *Death Studies*, 23: 387-411.
- Funk, R.A. (1956). "Religious attitudes and manifest anxiety in a college population". *American Psychologist*, 11:375.
- Galt C.P., Hayslip B. (1998). Age differences in levels of overt and covert death anxiety. *Omega: Journal of Death and Dying*; 37(3): 187-202.
- Gazalli. (1975). *İhyau ulumi'd-Din*: Çeviren: Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Geçtan, E. (1989). *Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar*. 7. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Geçtan, E. (1990). *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gesser, G., Wong P.T.P., Reker G.T. (1987). Death attitudes across the life Span: The development and validation of the Death Attitude Profile (DAP). *Omega: Journal of Death and Dying*; 18: 109-124.
- Gibbs, H.W. (1978). Lawis AJ. Spiritual values and death anxiety: implications for counseling with terminal cancer patients. *Journal of Counseling Psychology*; 25(6): 563-569.
- Gilliland, J.C. and Templer, D.I. (1986). Relationship of Death Anxiety Scale factors to subjective states. *Omega*, 16 (2): 155-167.
- Godin, A. (1971). La mort a-t-ell change. *Mort et Presence*, Bruxelles, 251-252.

- Greenberg J, Pyszczynski T, Solomon S, Simon L, Breus M. (1994). Role of consciousness and accessibility of death-related thoughts in mortality salience effects. *J Pers Soc Psychol*, 67:627-637.
- Gudas, L.J. Koocher, G.P., and Wypij, D. (1991). Perceptions of medical compliance in children and adolescents with cystic fibrosis. *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 12 (4), 236-242.
- Günay, Ü. ve V. Ecer. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1978). *Felsefe Ansiklopedisi*. 5. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heidegger M. (2004). *Varlık ve Zaman*, In: Aziz Yardımlı Ed. İstanbul: İdea Yayınları.
- Hill, P.C. ve Hood, R.W. (1999). *Measures of religiosity*. Birmingham, Alabama: Religious Education Press.
- Hill, P.C. (1999). Religious Orientation Scale-Revised. In P. C. Hill and R. W. Hood (Eds.), *Measures of religiosity*. Birmingham, AL: Religious Education Press. Pp. 154-155.
- Horney K. (1980). Çağımızın Tedirgin İnsanı, In: Yorukan A, Ed. İstanbul: Tur Yayınları.
- Hökelekli H. (1991). Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış. *İslami Araştırmalar Dergisi*; 2: 83-91.
- Hökelekli, H., (1993). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Iammarino, N. K. (1975). Relationship between death anxiety and demographic variables. *Psychological Reports*, 37, 362.
- İsen, G.B. (1995). Saldırganlık Kuramları ve Basında Cinayet Haberleri. *Yayınlanmamış doktora tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Julie L.S., R.B. Kevin. (1998). Death Anxiety In Young Adults As A Function Of Religious Orientation, Guilt, And Separation-Individuation Conflict, *Death Studies*; 22(3): 257-269.
- Jung C.G. *Metamorphose De L'ame et ses symboles*. Geneve 1953; 142-497.
- Jung, C.G. (1981). *Psychology and the Occult* (trns. R.F. Hull). Princeton: Princeton University Press.

- Jung C.G. (1997). *Ruh ve ölüm*. In: Gürol E, Ed. Analitik Psikoloji, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Justin R. (1988). Adult and adolescent attitudes toward death, *Adolescence*, 23(90): 429-435.
- Kalish, R.A. (1963). Some variables in death attitudes. *The Journal of Social Psychology*, 59, 137-145.
- Kara, Z. (2009). *Ölüm Fenomeni: Sosyolojik Bir Yaklaşım. Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*. (Ed. S. Erdem). İstanbul: İFAV Yayınları.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kastenbaum, R. (1959). *Time and Death in Adolescence, in The Meaning of Death*, In: Herman Feifel Ed. New York: Mc Graw-Hill; 259-270.
- Kastenbaum R. (2007). *Death anxiety*. Arizona State University, Tempe AZ,USA.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
- Kayıklık, H. (2003). Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım. *Dini Araştırmalar*, 5/15, ss. 121-138.
- Ka-Yh V, Bond MH, Wing Ng TS. (1979). General Beliefs About The World As Defensive Mechanisms Against Death Anxiety.- Chinese University Of Hong Kong.
- Keller JW, Sherry D, Piotrowski C. (1984). Perspectives on Death: A Developmental Study. *Journal of Psychology*; 116(1): 137-142.
- Kelly GA. (1955). *The psychology of personal constructs* (Vol. 1). New York: Norton.
- Kıraç, F. (2007) Dindarlık eğilimi, varoluşsal kaygı ve psikolojik sağlık. *Unpublished master's thesis*, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kierkegaard, S. (2009). *Kaygı Kavramı*. (Çev: T. Armaner). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Özgün kitap 1844'de yayımlandı).
- Kirkpatrick, L. A. and Navarette, C. D. (2006). Reports of my death anxiety have been greatly exaggerated: A critique of terror management theory from an evolutionary perspective. *Psychology Inquiry*, 17(4), 288-298.
- Koç, M. (2003). Ölüm korkusu üzerine kuramsal açıdan psikolojik bir değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6(1): 7-9.
- Koenig, H. G., McCullough, M. E. ve Larson, D. B. (2001) *Handbook of religion and*

health. New York: Oxford Univer. Press.

Koestenbaum P. (1998). *Ölüme yanıt var mı?* In: Akgünlü Y. Ed, İstanbul: Mavi Yayınları.

Köknel O. (1985). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. 8. Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köknel O. (1990). *Korkular, Takıntılar, Saplantılar*. İstanbul: Altın Kitapları.

Köthe, G. (1999) Religious orientation and personality. *Unpublished master's thesis*. Boğaziçi Univer., İstanbul, Turkey.

Köylü, M. (2004). Ölüm Olayının Çocuklar Üzerine Etkisi ve "Ölüm Eğitimi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17, 95-120.

Kraft, W.A., Litwin, W.J., Barber, S.E. (1986). Religious Orientation and Assertiveness: Relationship to Death Anxiety, *The Journal of Social Psychology*, 127 (1), pp.93-95.

Kübler R.E. (1997). *Ölüm ve Ölmek Üzerine* (Çev.: Banu Büyükal). İstanbul: Boyner Holding Yayınları.

Lehto R.H. (2009). Research and Theory for Nursing Practice: An International Journal, 23:(1).

Lester, D. (1972). Studies in death attitudes. *Psychological Reports*, 30, 440.

Lonetto R, Templer D.I. (1986). *Death anxiety*. Washington, DC: Hemisphere.

Long, D.D. and Elghanemi, S. (1987). Religious correlates of fear of death among Saudi Arabians. *Death Studies*, 11, 89-97.

Longman-Metro Active Study Dictionary of English (1993). Longman Group, England.

Lundh, L.G., Radon, V. (1998). Death Anxiety as a Function of Belief in an Afterlife: A Comparison Between a Questionnaire Measure and a Stroop Measure of Death Anxiety, *Personality and Individual Differences*, Vol.:25, pp.:487-494.

Madnawat AVS, Kachhawa PS. (2007). Department of Psychology, University of Rajasthan, Jaipur, India Age, Gender, And Living Circumstances: Discriminating Older Adults On Death Anxiety. *Death Studies*, 31: 763-769.

Mc Mordie, WR, K. (1984). A Cross-cultural research on the Templer/Mc-Mc Mordie Death Anxiety Scale. *Psychological Reports*, 54: 959-963.

Meadow, M.J. and Kahoe, R.D. (1984). *Psychology of Religion: Religion in individual lives*. New York: Harper & Row, Publishers.

- Mehmedoğlu, A.U. (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Middleton, W.C. (1936). Some reactions toward death among college students. *Journal of Abnormal Psychology*, 31, 165-173.
- Mikulincer M, Florian V. (1995). Stres, coping and fear of death: the case of middle-aged men facing early job retirement, *Death Studies*, 19: 413-431.
- Moorhead S, Johnson, M, Maas ML, Swanson E. (2008). *Nursing outcomes classification (NOC)*. St. Louis, MO: Mosby Elsevier.
- Necati, O. (1993). *Ed-Dirâsâtü'n Nefsâniyye inde'l ulemâi'l Müslimîn*. Kahire: Daru's Şuruk.
- Neimeyer RA, Van Brunt D. (1995). *Death anxiety*. In Wass H, Neimeyer RA Eds. *Dying: Facing the facts*. Philadelphia: Taylor - Francis, 3: 49-88.
- Neimeyer RA, Wittkowski J, Moserç RP. (2004). Psychological research on death attitudes: An overview and evaluation. *Death Studies*, 28: 309-340.
- Neufeldt DE, Holmes CB. (1979). Relationship between personality traits and fear of death. *Psychological Reports*. 45(3): 907-910.
- Okebukola, P.A. (1986). Relationships among anxiety, belief system and creativity. *The Jou. of Social Psychology*, 126 (6): 815-816.
- Osarchuk, M., Tatz, SJ. (1993). Effect of induced fear of death on belief in afterlife, *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(2): 256-260.
- Özen, D. (2008). Huzurevinde yaşayan yaşlılarda ölüm kaygısının günlük yaşam işlevlerine etkisi. *Yüksek lisans tezi*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Paloutzian, R.F. (1996) *Invitation to the psychology of religion*. (2nd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Peykerli G. (2003). Ölümçül hastalıklara psikolojik yaklaşım. *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi Özel Ek*, 25:62-65.
- Piaget J. (1960). *The Child's Conception of the World*. Littlefield, Adams and Co.
- Pollack J. (1980). Correlates of Death Anxiety: A Review of Empirical Studies. *Omega: Journal of Death and Dying*. 10(2): 97- 121.
- Richardson, V., Berman, S., Piwowarski, M. (1983). Projective Assessment of The Relationship Between The Salience of Death, Religion and Age Among Adults in America, *The Journal of General Psychology*, 109, pp.149-156.

- Roff, L.L., Butkeviciene, R.; Klemmack, D.L., (2002). Death Anxiety and Religiosity Among Lithuanian Health and Social Service Professionals, *Death Studies*, 26, 731-742.
- Roman, E.M., Sorribes E., Ezquerro O. (2001). Nurses' attitudes to terminally ill patients. *Journal of Advanced Nursing*, 34: 338-345.
- Rosenthal, N.R. (2000). Adolescent death anxiety: The effect of death education, *Education*, 101(1): 95-101.
- Scanish, J. D. ve McMinn, M. R. (1999). *Death Anxiety Scale*. In P. C. Hill and R. W. Hood (Eds.), *Measures of religiosity*. Birmingham, AL: Religious Education Press. Pp. 437-438.
- Schonfeld DJ, Levvis M. (1995). Dying children. S Parker, B Zuckerman (Eds.), *Behavioral and Developmental Pediatrics*, New York, Little Brown, 363-367.
- Schumaker, J.F., R.A. Barraclough ve L.M. Vagg. (1988). Death Anxiety in Malaysian and Australian University Students. *The Journal of Social Psychology*. 128 (1), 41-47.
- Sina İ. (1942). *Ölüm korkusundan kurtuluş*. In: Tura MH, Ed. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Singh A, Singh D, Nizamie SH. (2003). *Death and Dying*. Mental Health Reviews. (<http://www.psyplexus.com/excl/death.html>).
- Slaughter, V. (2005). Young children's understanding of death, *Australian Psychologist*, 40(3):179-186.
- Suhail K, Arkam S. (2002). Correlates of death anxiety in Pakistan. *Death Studies*. 26: 39-50.
- Şenol, C. (1989). Ankara İlinde Kurumlarda Yaşayan Yaşlılarda Ölümüne İlişkin Kaygı ve Korkular. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanhan, F., Arı, F. (2006). Üniversite Öğrencilerinin Ölümüne Verdikleri Anlam ve Öğrenim Gördükleri Program Açısından Ölüm Kaygısı Düzeyleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2): 34-43.
- Tanhan F. (2007). Ölüm kaygısıyla baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tang, C.S., Wu, A.M.S., Yan, E.C.W. (2002). Psychosocial Correlates of Death Anxiety Among Chinese College Students, *Death Studies*. 26, 491-499.
- Tanrıdağ R.S. (1998). Hemşirelerin Ölüm Kaygıları ve Genel Kaygı Düzeyleri

- Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(8): 37-40.
- Templer D.I. (1970). The Construction and Validation of a Death Anxiety Scale. *The Journal of General Psychology*. 82: 165-177.
- Templer, D. I. & Dotson, E. (1970). Religious correlates of death anxiety. *Psychological Reports*, 26, 895-897.
- Templer, D.I., Ruff, C. F. ve Franks, C. M. (1971). Death anxiety: Age, sex, and parental resemblance diverse population. *Developmental Psychology*, 4, 108.
- Templer, D.I. (1972). Death anxiety in religiously very involved persons. *Psychological Reports*, 31, 361-362.
- Thomas, L.V., (1991). *Ölüm*. Çev.: Işın Gürbüz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tomer, A. ve G.T. Eliason (2007). *Existentialism and Death Attitudes. Existential and Spiritual Issues in Death Attitudes*. (Ed. A. Tomer- G. Eliason ve P. T. Wong). London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Turgay M. (2003). Ölüm korkusu ve kişilik yapısı arasındaki ilişki. *Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ünver, S. (1938). İstanbul Halkının Ölüm Karşısındaki Duyguları. *Yeni Türk Mecmuası*. 6 (68), 312-321
- Wagner K.D. Lorian RP. (1984). Correlates of death anxiety in elderly persons. *Journal of Clinical Psychology*; 40(5): 1235-1240.
- Wahl CW. (1959). *The Fear of Death*. In: Feifel H, Ed. The meaning of Death, New York: McGraw-Hill.
- Walker, G., Maiden, R. (2007). *Lifespan Attitudes toward Death*. Paper presented at the Annual Meeting of the Eastern Psychological Association, Arlington, New York.
- Wass, H. (2003). *Death education in the home and at school*. Information Analyses Counseling and Student Services. Florida .
- Viney, L.L. (1984). *Concerns about death among severely ill people*. In: Epting FR, Neimeyer RA Eds. Personal meanings of death Washington, DC: Hemisphere/ McGraw Hill; 143-157.
- Yakıt İ. (1983). *Batı Düşüncesi ve Mevlana*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yalom I.D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.
- Yalom, I.D. (2001). *Varoluşçu Psikoterapi* (Çev. Z. İ. Babayiğit). 3. Baskı. İstanbul:

Kabalcı Yayınevi.

Yapıcı, A. (2012). Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-34.

Yıldız, M. (1998). “Dini hayat ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma”. *Basılmamış Doktora Tezi*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yıldız, M. (1999). Ölüm Kaygısıyla Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum. *Düşünen Siyaset*, 4, 105-119.

Yıldız, M. (1999). Savaş Tecrübesi Yaşayan Boşnaklar Arasında Ölüm Kaygısı: Türk Örneklerle Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12, 147-162.

Yıldız, M. (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Young, M. ve Daniels, S. (1980). Born again status as a factor in death anxiety. *Psychological Reports*, 47, 367-370.

Young J. (2006). Ölüm ve asıllık. In: Malpas J, Solomon RC Eds. *Ölüm ve Felsefe*; İstanbul: İthaki Yayınları; 221-235.

EKLER

EK-I

DİNİ EĞİLİM ÖLÇEĞİ

	(1) Kesinlikle katılmıyorum	(2) Katılmıyorum	(3) Emin değilim	(4) Katılıyorum	(5) Kesinlikle katılıyorum
1- Dinimle ilgili okuma yapmaktan hoşlanıyorum.					
2- Dini faaliyet/görevlerim arkadaş edinmemi sağlıyor.					
3- İyi bir insan olduğum sürece neye inandığımı farketmez.					
4- İnsanların hakkımda düşünebileceklerinden dolayı, dinsel inançlarımı/görüşlerimi gözardı etmek zorunda kaldığım olur.					
5- Kendimle başbaşa kalıp ibadet etmek ve düşünmek benim için önemlidir.					
6- Dini faaliyet/görevlerimi şu sıklıkla yerine getiririm.					
7- Allah'ın varlığını sık sık güçlü bir şekilde hissederim.					
8- Namaz kılarken veya dua ederken asıl amacım huzur ve güven bulmaktır.					
9- Hayatımı dinsel inançlarıma uygun olarak yaşamak için çok gayret ederim.					
10- Dinin bana verdiği en önemli şey, sıkıntılı ve üzüntülü dönemlerimde sağladığı huzurdur.					
11- Din, benim için önemli çünkü hayatın anlamıyla ilgili pek çok soruyu cevaplıyor.					
12- Din çerçevesinde sosyal çalışmalar yapan bir gruba katılmaktansa, Kur'an üzerinde çalışan bir gruba katılmayı tercih ederim.					
13- İbadetin amacı, huzur ve mutluluk bulmaktır.					
14- Dini inançları olan bir kişi olmama rağmen, bu, günlük hayatımı fazla etkilemez.					
15- Dini faaliyet/görevlere, genellikle arkadaşlarımla beraber olmak için katılırım.					
16- Hayata bakış açımın temeli dindir.					

17- Aslında, dini faaliyet/görevlerime, tanıdığım insanları görmekten hoşlandığım için katılırım.					
18- Bana, ibadet etmenin gerektiği öğretildiği için ibadet ediyorum.					
19- Benim için yalnızken kıldığım namaz, ettiğim dua, başkalarıyla beraber yaptıklarım kadar önemlidir.					
20- Dine inanmama rağmen, hayatımda daha önemli olan pek çok şey var.					

EK-II

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Lütfen aşağıdaki soruları cevaplayınız.

Okul: _____

—

Bölüm _____

—

Sınıf: _____

Yaş: _____

—

Cinsiyet: _____

—

Kardeş sayısı (siz

hariç): _____

Doğum sırası (ailedeki kaçınıcı
çocuksunuz?) _____

Yurdun hangi kesiminden geliyorsunuz? (Aşağıdaki uygun seçeneğin yanına
çarpı işareti koyunuz.)

Şehir: Kasaba: Köy:

Bölge

adı: _____

Medeni durum: (Aşağıdaki uygun seçeneğin yanına çarpı işareti koyunuz.)

Evli: Bekar: Boşanmış: Dul:

Ailenin

aylık

geliri:

Babanızın eğitim durumu: (Aşağıdaki uygun seçeneğin yanına çarpı işareti koyunuz.)

Okumamış: İlk: Orta: Lise: Üniversite: Yüksek lisans:

Doktora:

Babanızın

mesleği: _____

Annenizin eğitim durumu: (Aşağıdaki uygun seçeneğin yanına çarpı işareti koyunuz.)

Okumamış: İlk: Orta: Lise: Üniversite: Yüksek lisans:

Doktora:

Annenizin

mesleği: _____

Annenizle babanızın medeni durumu: (Aşağıdaki uygun seçeneğin yanına çarpı işareti koyunuz.)

Evli: Boşanmış: Dul:

Aşağıdaki seçeneklerden birini işaretleyiniz:

- (a) Allah'a inanmam (ateistim).
- (b) Allah'a inanırım ama dine inanmam.
- (c) Hem Allah'a hem de dine inanırım, ama dini kuralları yerine getirmiyorum.

- (d) Hem Allah'a hem de dine inanırım; ancak dini kuralları kısmen yerine getirebiliyorum (bazen oruç tutarım, bazen 5 vakit namaz kılarım, bazen camiye giderim).
- (e) Hem Allah'a hem de dine inanırım ve dini kuralları eksiksiz yerine getirmeye çalışırım. (her Ramazan'da düzenli oruç tutarım, her gün düzenli olarak 5 vakit namaz kılarım, düzenli camiye giderim).
- (f) Müslüman değilim. Bağlı olduğum din _____

Küçükken bir kabahat işlediğinizde, size Allahın tepkisiyle ilgili ne tür bilgi verildi?

- (a) Olumsuz bilgi verildi (Allah seni cehennemde cezalandırır, Allah seni taş eder).
- (b) Olumlu bilgi verildi (Allah kullarını sever ve affeder. Bu hatanı düzeltirsen Allah seni bağışlar).
- (c) Bir kabahat işlediğim zaman Allah'ın tepkisi ile ilgili hiçbir mesaj verilmedi.

EK-III

Ölüm Kaygısı Ölçeği

(E) Evet Hayır

() () 1. Ölmekten çok korkuyorum.

() () 2. Zamanın böyle hızlı geçmesi bana çoğu zaman sıkıntı verir.

() () 3. Ameliyat olacağımı düşündüğümde çok korkarım.

() () 4. Sık sık hayatın gerçekte ne kadar kısa olduğunu düşünürüm.

() () 5. Ölümden sonraki hayat beni büyük ölçüde kaygılandırır.

() () 6. Kalp krizi geçirmekten gerçekten korkarım.

() () 7. Bir cesedin görüntüsü bana dehşet verir.

() () 8. Çıkacak bir dünya savaşından söz edilmesi beni korkutur.

() () 9. Acı çekerek ölmekten korkarım.

(H) () () 10. Ölmekten hiç korkmuyorum.

() () 11. Gelecekte benim için korkulacak hiçbir şey olmadığını hissediyorum.

() () 12. Kansere yakalanmaktan özel bir korku duymuyorum.

() () 13. İnsanların ölüm hakkındaki konuşmaları beni tedirgin etmez.

() () 14. Ölüm düşüncesi beni hiçbir zaman kaygılandırmaz.

() () 15. Ölüm düşüncesi ara sıra aklıma gelir.